

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI : NUMBER : 103

OCAK - ŞUBAT - MART 1994

JANUARY - FEBRUARY - MARCH 1994

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı: 103

Ocak / Şubat / Mart 1994

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Fiyatı: 20.000. -TL
Yıllık Abone: 80.000.-TL
Yurtdışı: 3 \$

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A -06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 431 61 25 - 431 61 26, Faks: 434 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Dr. Şenol ERDOĞAN

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu
Başkan: Prof. Dr. Celâl ER
Raportör: Prof. Dr. Orhan ARSLAN
Üye: Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Üye: Erol DOK
Üye: Alâaddin KORKMAZ
Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ
Üye: Osman OKTAY

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı/Kooperatif İştiraklerini Özelleştirme Sözkonusu mudur?.....	3
Isparta İlinde Gül Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Gülü- ğünün Üretim ve Pazarlamasında Karşılaşılan Güçlükler A. ÖZÇELİK, A. TURAN, H. VURAL	7
Türkiye'de Sulama Şebekelerinin Verimli Olarak İşletilmesi Açısından Sulama Kooperatifleri ve Birliklerinin Önemi ve Geliştirilebilme Olanakları N. ALBAYRAK, H. TANRIVERMİŞ, E. GÜNDOĞMUŞ, İ. POLAT	27
GAP İllerinde Tarım Satış ve Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Etkinliği ve Geliştirme İm- kanları H. FİDAN	40
Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Üzerine Ekonometrik Bir Çar- lışma M. NAKİP, İ. VARINLI	50

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER: 103

January / February / March /1993

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA

Tel: 431 61 25 - 431 61 26, Faks: 434 06 46

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Dr. Şenol ERDOĞAN

(The opinions expressed in the article belong to the authors)

CONTENTS

Editorial / Is Privatization of Cooperative Contributions in Question?	3
An Economic Analysis of Rose Growing Managements in Isparta Province And Difficulties Faced in Production and Marketing of Rose Oil A. ÖZÇELİK, A. TURAN, H. VURAL	7
Importance and Development Possibilities of Irrigation Cooperatives from the Angle of Productivity of Irrigation Networks in Turkey N. ALBAYRAK, H. TANRIVERMİŞ, E. GÜNDOĞMUŞ, İ. POLAT	27
Effectiveness of Agricultural Sales and Development Cooperatives in GAP (Southeastern Anadolu Project) Provinces and Possibilities to Develop Them H. FIDAN	40
An Econometric Study on Consumption and Saving Tendencies of Erciyes University Students M. NAKİP, İ. VARINLI	50

Baskı: THK BASİMEVİ İŞLETMECİLİĞİ

Tel: 341 90 60

ANKARA

BAŞYAZI

KOOPERATİF İŞTİRAKLERİNİ ÖZELLEŞTİRME SÖZKONUSU MUDUR?

Özelleştirmenin amaçları, ekonominin bütününe yönelik ve sosyal boyutu bulunan genel amaçlar ile kamu sektörüne ve öncelikle KİT sorunlarına ilişkin olan özel amaçlar şeklinde başlıca iki kategoride toplanabilmektedir. Serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek, ekonomide verimliliği yükseltmek, rasyonelliği artırmak, gelir dağılımını iyileştirmek, sermaye mülkiyetini tabana yaymak, sermaye piyasasını geliştirmek, tasarrufların daha büyük oranda hisse senetlerine yönelmesini teşvik etmek şeklinde belirtilenler genel amaçlar olarak sınıflandırılmaktadır. Bunun yanında; kamu tekellerini kaldırarak rekabete imkân vermek, kamu sektörünün finansman ihtiyacını azaltmak, Hazine veya KİT için ekstra gelirler yaratmak, yabancı sermayenin katkısını sağlayarak KİT'lerin verimliliğini artırmak gibi alanlar da özel amaçlar grubunda nitelendirilmektedir. Böylece genel amaçlar uzun vadeli ve daha çok makro ekonomik politikalarla bağlantılı, özel amaçlar ise kısa vadeli ve daha dar kapsamlı olmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren dünyada, son birkaç yılda da ülkemizde kamuoyunu en çok ilgilendiren konulardan biri kamunun ekonomik kuruluşlardaki paylarının özelleştirilmesi olmuştur. 1929'da yaşanan ekonomik bunalım ve ardından II. Dünya Savaşı'nın yarattığı şartlar, ülkemizde de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki şartlar devletin sanayi ve ticaret alanında teşebbüsler kurmasını bir bakıma zorlamış ve birçok ülkede kamunun ekonomi içindeki payının artmasına yol açmıştır.

Ancak zamanla değişen ekonomik şartlar ve imkanlar sonucu piyasa ekonomisi görüşlerinin yeniden önem kazanması, kamunun ekonomi içindeki payının azaltılması yönündeki çabaların yoğunlaşmasına neden olmuştur.

1979'da Thacher hükümetinin iş başına gelmesiyle İngiltere'de başlayan özelleştirme çalışmaları giderek Fransa, F. Almanya, Japonya, İtalya, İspanya gibi gelişmiş ülkelerde yaygınlaşmış; bunun yanında Şili, Malezya, Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerde de özelleştirmeyle ilgili önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Çiller Hükümeti'nin kurulmasıyla da özelleştirme konusu özel bir önem kazanmıştır. Zira hükümet programında KİT'lerin sürekli açık verdiği vurgulanarak, 1993 yılında da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin finansman açığının 70 trilyon TL. aşacağı belirtilerek özelleştirmenin bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu cümleden olarak Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin bağlı or-

taklıkların, devlet iştiraklerinin ve genel bütçeye dahil iktisadi kuruluşların süratle özelleştirilmeleri yoluna gidileceği hükümet programında açıkça yer almıştır. Yine programda; Özelleştirme kapsamı genişletilerek, Kamu İktisadi Teşebbüsleri bağlı ortaklıkları ve iştirakleri içermekle kalmayıp, başta Tarım Satış Kooperatiflerine ait sanayi tesis ve işletmeler olmak üzere, diğer kamu kurum ve kuruluşların da içine alınacaktır denmektedir. Böylelikle Tarım Satış Kooperatifleri de bir kamu kuruluşu niteliğinde kabul edilmektedir ki, bu ifade devletin de bakış açısını yansıtmaması bakımından son derece dikkat çekicidir.

Özelleştirmeyi kooperatif kesim açısından incelenirse; kooperatif birliklerinin mevcut iştiraklerinin ortaklarına yararlı hale getirilmesidir. Zira kooperatifler bir kamu kuruluşu değil özel yani şahıs kuruluşlarıdır. Fertlerin iştirak ve katkılarıyla teşekkül etmiş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların yine kooperatif ve birliklerine kaynak sağlamak üzere değerlendirilmeleri söz konusu olabilir.

Tarım Satış Kooperatiflerinde bütün birlikler pazar imkânlarını geliştirmek ve kazanç elde etmek amacıyla ürünlerin birinci ve ikinci derecede işlenmesi alanında yatırım yapmışlardır. Tarış, Çukobirlik, Antbirlik ve Fiskobirlik gibi büyük işletmeleri olan Birlikler ise daha gelişmiş üretim ve işleme alanlarında faaliyet göstermektedirler. Bütün bu faaliyetler bir kooperatif için olumlu gelişmelerdir ve ayrıca, üretici ve ortağı bulunduğu Birim Kooperatif'in faaliyetlerini örnek olarak dokumacılık, cırcır fabrikaları, iplik fabrikaları ve kumaş üretimi verilebilir. Yağlı tohumlardan elde edilmiş ham yağ rafine edilmekte ve margarin üretiminde kullanılmaktadır. İncir ve kuru üzüm ise çeşitli kalitelere göre paketlenmekte ve gerek iç tüketim ve gerekse ihracat amacıyla satılmaktadır. Diğer işleme faaliyetlerine örnek olarak; gülyağı üretimi, Antepfıstığı ve fındık işleme faaliyetleri ile ipek iplik üretimi sayılabilir. Birliklerin tek tek değişik alanlarda yaptıkları yatırımlar yanında Birlikler arasında yatay işbirliğinin gelişmesine yol açan olumlu faaliyetler mevcuttur. Bir başka yatırım faaliyeti de Birliklerin bazı şirketlerin tesislerinden yararlanmak amacıyla o şirketlerin hisselerini satın almalarıdır. Esasen Kanunun geçici 3. maddesinde; "Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine ait işletmeler ve fabrikalardan ayrı birer ortaklık haline getirilmesinde yarar gördüklerini tespit ederek, ortakların hakları her halükârda korunmak kaydıyla birer anonim şirket haline dönüştürülmesi için gerekli düzenlemeyi . . ." hükmü yer almaktadır. Kanunda Anonim şirkete dönüşümün zorunlu olduğu belirtilmesine rağmen, bu dönüşümün Birlik Genel Kurulu tarafından gönüllü olarak alınacak bir kararla gerçekleşmesi ve bununla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanması gereklidir. Bu gereklilik söz konusu kanunda değişiklik gerektirebilir. Gönüllü dönüşüm işlemi, Birlik içinde çeşitli durumların olduğu ve bu Birliklerin mevcut problemlerinin çözümü için ortaya konulan görüşlerin farklı olduğu bilinmektedir.

Tarış, Çukobirlik gibi Birliklerin elinde bulunan Fabrikalar tam kapasite ile ve günde 3 vardiya çalışmaktadır. Taskobirlik, Güneydoğubirlik, Fiskobirlik v.b. Birliklerin elindeki fabrikalar ise atıl durumdadır.

Bu fabrikalar % 5-20 kapasite ile çalışmaktadırlar. Güneydoğubirlik'in elinde bulunan bazı fabrikalar ise tamamen atıl durumdadır ve ellerinde zarar etmelerine neden olan ve kullanılmayan ekipman bulunmaktadır.

Mali açıdan bakıldığında bazıları kâr etmekte, buna karşılık diğerleri toplam

mal varlıklarına oranla yeterli geridönüş elde edememektedir. Bazı birliklerin elinde T.C. Ziraat Bankası'na borçlanmadan kurulmuş ve mülkiyeti tamamen birliklere ait olan fabrikalar vardır.

İşletmelerin mülkiyetinin direkt olarak Birliklere, dolaylı olarak Birim Kooperatiflere ve sonuçta Birim Kooperatiflerin ortaklarına ait olduğu açıktır. Devlet adına destekleme alımları yürüten Birliklerin gelirleri ve dağıtılmayan kârlar, işletmelerin kurulmasında önemli bir faktör olmuştur. Ancak bu durum Devletin bu işletmelerin mülkiyeti üzerinde hak iddia etmesini haklı göstermemektedir. Kooperatif ortakları, Birliklerin varlıklarının bugünkü toplam değerlerinin yaklaşık % 1 kadar bir miktarını ortaklık payı olarak ödemişlerdir. Ancak bu husus, bir şirkete dönüşüm halinde, ortaklık haklarına bir kısıtlama getirmemektedir.

Kooperatif ortağı bir üreticinin Tarım Satış Kooperatiflerinde, bir işletme üzerindeki mülkiyet talebi, bu üretimin Birim Kooperatif'in ortağı olmasından kaynaklanmaktadır. Birim Kooperatifler ortağının ortaklık payının % 80'i ve Yatırım ve Geliştirme Fonuna katkısı, Birim Kooperatifler tarafından Birliğe devredilmektedir. Buna karşılık Birlik, ortaklık payını işletme yatırımlarında kullanmaktadır. Bir işletmenin faaliyeti sonucu elde edilen kâr'ın Birim Kooperatiflere dağıtılması Birlik için bir tercih meselesidir. Bir tercih meselesi olarak da, Birim Kooperatifler hisselerin bir kısmını ortaklarına dağıtmalıydılar. Diğer taraftan Kooperatifler Kanunu'na göre; ortaklarla yapılan muamelelerden elde edilecek gelir gider farkının işlem oranında dağıtılması gerekir. Ancak bu şimdiye kadar gerçekleşmemiştir. Ayrıca mesela Tarih gibi Birliklerin elinde bazı işletmeler "ortak dışı faaliyetler içinde kullanılmaktadır ve bu gibi birlikler, bu işletmelerden elde ettikleri kârların bir kısmını ortaklarına dağıtma hususunda hiçbir mecburiyet hissetmemektedirler. Bu durum kooperatifçilik prensipleriyle çelişmektedir. Çünkü bu prensipler, bir Birliğin faaliyetlerinin ortaklarının "yüksek menfaatlerine" hizmet etmesini öngörmektedir. Yani, Birliğin faaliyetleri direk olarak Birim Kooperatiflerin ve dolaylı olarak da bu Birim Kooperatiflerin ortağı olan üreticilerin menfaatlerini gözetmek durumundadır. Kooperatiflerde "ortak içi" faaliyetlerden elde edilen kâr'ın, ortaklara dağıtılması öngörülürken, "ortak dışı" faaliyetlerden elde edilen kârın dağıtımı ise Bakanlık onayına bağlıdır. Yani işletmelerden elde edilen kârın ortak dışı olduğu kabul edilerek şimdiye kadar dağıtılmamıştır.

Ortakların bir araya gelerek kurdukları kooperatif organizasyon ve bu organizasyonlar tarafından kurulan işletmeler, üreticilerin malı olması gerekir. Bir işletmenin veya tesisin kurulması amacıyla T. C. Ziraat Bankası'ndan temin edilmiş, ancak geri ödenmemiş olan borçların varlığı halinde, Bankanın işletmenin gelecekteki kurumsal yapısına ait bir takım teşebbüslerde bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu durum, Bankanın bugün veya gelecekte bu işletmelerin mülkiyeti üzerinde bir hak iddia etmesini gerektirmemektedir. Ancak, bir çözüm olarak, ileride oluşturulabilecek şirketin hisselerinin bir kısmının, ödenmeyen borçların-işletmelerin borcu olması halinde bir miktarına karşılık olarak T.C. Ziraat Bankasına verilmesi düşünülebilir.

Özelleştirme, doğru zamanda ve uygun yöntemlerle yapılırsa bir ekonomiye kaynak yaratmada ve dinamizm sağlamada en önemli bir araçtır. Ancak kooperatif işletmeler esas itibariyle zaten özel mülkiyettir. Kanaatimizce bunları kamu mülkiyeti gibi devretmek büyük bir haksızlık doğurur. Mülkiyeti konusunda belirli bir uzlaşma çerçevesinde açıklık getirilebilir. Ama yıllarca üreticinin alın

teriyle sağlanan birikimleri, kamu mülkü gibi, bütçe açığını kapamak, döviz gir-disi sağlamak veya özelleştirme saplantısı ile işleme tabi tutmak sosyal vicdan-da büyük yaraların açılmasına sebep olur. Onun için kooperatiflere ait işletmele-rin hükümetlerin icraatlarını gözden geçirmesi gerekir.

Daha öncesi bir yazımızda da belirttiğimiz gibi, konu Tarım Satış, Tarım Kredi Kooperatifleri ile Pankobirliği ilgilendirmektedir. Kooperatif ve Birlikle-rine ait işletmelerin halka açılması düşünülüyorsa % 51 hissesi Kooperatif ve Birliklerine ait olmak üzere kurulacak şirketlere ait olmalı ve diğer hisseler ise özellikle üretici ortaklara açılmalıdır.

Bu konu Türk Kooperatifçiliği açısından çok hassas ve milyonlarca üreticiyi ilgilendirir. Bu sebeple iyi organize, edilmezse geri tepen bir silah gibi sosyal bir takım olaylara yol açabileceği gibi, halkın devlete olan güvenini sarsar.

Kooperatifleri halâ bir kamu kuruluşu gibi gören, zihniyet artık değişmelidir. Kooperatifler ortaklarıdır.

Kooperatifçi Selamlar

peçya

ISPARTA İLİNDE GÜL YETİŞTİREN TARIM İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ VE GÜL YAĞININ ÜRETİM VE PAZARLAMASINDA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Doç. Dr. Ahmet ÖZÇELİK*
Dr. Ahmet TURAN*
Yrd. Doç. Dr. Hasan VURAL**

ÖZET

Araştırma Isparta ili Merkez ilçesinde tesadüfi tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen gül yetiştiren 50 tarım işletmesinden anket yapılarak toplanan verilere ve gülyağı imalatı yapan işletmelerden survey yoluyla derlenen bilgilere dayanmaktadır. İncelenen tarım işletmeleri gül yetiştirdikleri alana göre 1-10 da ve 11-+ da gül dikili arazisi olan işletmeler olarak 2 gruba ayrılmıştır.

Etüd edilen tarım işletmelerinin işletme arazisi genişliği ortalama 45.09 dekar olup bunun % 21.58'ini gül dikili arazi oluşturmaktadır. İşletmelerin ortalama işgücü varlığı 3.46 EİB olarak tespit edilmiştir. İşletme başına ortalama 12.419.135 TL gayrisafi üretim değeri düşmekte ve bu üretim değerinin % 40.26'sı gül yetiştiriciliğinden sağlanmaktadır. Ayrıca işletmelerde ortalama 4.363.663,50 TL olan tarımsal gelirin büyük bir kısmını gül yetiştiriciliği teşkil etmektedir. 1 kg gülçiçeği maliyeti 1990 yılı için 1.435,89 TL bulunmuş ve 1 dekar güllük tesis için 102.5 saat, üretimi için de 136,69 saat insan işgücüne ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Üretim için gerekli olan işgücünün % 69.79'u hâsat, % 30.03'ü ise bakım işlerinde sarfedilmektedir.

Ülkemiz, dünya ince gülyağı üretiminde % 50'den fazla paya sahiptir. Gül yağı üretiminde Gülbirlik'e bağlı 5 adet ve özel sektöre ait 4 adet fabrika faaliyet göstermektedir. Bu fabrikalarda gülyağının dışında gülsuyu, gül kremi, gül kolonyası, gül losyonu, gül şampuanı, gül reçeli ve gül sabunu gibi ürünler imal edilmektedir. Gülyağı yurt içinden ziyade yurt dışına pazarlanmaktadır. Dünya gül yağ talebi de stabil olduğu için ülkemizde gülyağı üretimi talebin üzerinde

* A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

** U.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

olduğundan ve pazarlamada karşılaşılan güçlükler nedeniyle stok edilen gülyağı miktarında artmıştır. Bu sebeple dünya talebine göre gülyağı üretilmemiz için gül çiçeği üretimimizin azaltılması gerekmektedir. Bunun için gül dikili alanların sınırlandırılması özellikle ekolojisi dışına çıkılmaması ve taban arazilerdeki gül tesislerinin yerine güle alternatif olan, bu araziden daha fazla gelir getirecek olan bağcılığa bırakılması gerekmektedir.

Ayrıca gül çiçeği üreticilerinin tümünün bir kooperatif çatısı altında toplanması, gülyağı tesislerinden değişik şekillerde faydalanılması, yerli parfüm ve kozmetik sanayinin izlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

1. GİRİŞ

Dünyanın önde gelen gülyağı üreticisi ülkelerden biri olan Türkiye'de dünya parfüm sanayiinin önemli girdilerinden olan ve uçucu yağların en pahalıları arasında yer alan gülyağı, geleneksel ihraç ürünlerindedir. Ülkemizde Isparta ve civar illerde yaklaşık 15 bin aile tarafından gül tarımının yapıldığı ve bununda yaklaşık 100 bin kişiyi ilgilendirdiği tahmin edilmektedir.

Pahalı bir ürün olan gülyağının talebi sınırlı bulunmaktadır. Talebinin sınırlı olması sebebiyle arzda meydana gelecek artışlar gülyağı üreticilerini ve gülçiçeği üreticilerini güç durumda bırakacak sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bugün Türkiye'de gül dikim sahaları taban araziye kadar yayılmış ve ihtiyaçtan fazla gülçiçeği üretilmektedir.

Belli bir yörenin sembolü haline gelen gülyağı ihracat gelirlerinin içerisinde önemli sayılmasa bile özellikli ürün olması sebebiyle kazanılan dış pazarın korunmasını gerektirmektedir.

Hallihazırda 53 bin dekar arazide gülçiçeği tarımının yapıldığı ve modern teknolojiye sahip 11 adet fabrikanın faaliyet gösterdiği bu alanda, mevcut yapının günümüz şartlarına uydurulması kaçınılmazdır.

Son yıllarda gülyağı üretiminin talebin üzerine çıkması, stoklara yol açarak bu sahada çalışanlar için finansal güçlükler yaratmakta ise de, gül çiçeği üretimi, gül yağı imalatı ve ihracatının disipline edilerek yeni piyasa şartlarına uyum sağlanması halinde gülyağı üretimi ekonomiyi katkısını sürdürebilmektedir.

Bu araştırmanın amacı Isparta ili Merkez ilçesinde gül yetiştiren işletmelerin ekonomik yapıları ve bunun içinde gülün yerini, güle alternatif olabilecek ürünleri belirlemek, ayrıca gülyağı imalatı ile uğraşan işletmelerin problemleri ile gülyağı pazarlamasında karşılaşılan sorunları, mevcut ve potansiyel pazarlama durumlarını tespit etmektedir.

Araştırmada, Türkiye'nin yağlık gül ve gül yağı üretimine, tarım işletmelerinin ekonomik analizine gül maliyetlerine, gülçiçeği işleyen işletmelerin faaliyet sonuçlarına ve pazarlama ile ilgili karşılaşılan sorunlarına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Ülkemizde şimdiye kadar yağlık gül yetiştiren tarım işletmelerinin ekonomik analizi konusunda çalışma yapılmadığından aşağıda yağlık gül hakkında son de-

rece sınırlı sayıdaki yayınlardan önemli bulunanlara yer verilmiştir.

(Işık, 1953), Isparta'da gülcülük ve gül yağı üretimini işlediği eserinde, gülcülüğün tarihi, gülün yetiştirme şartları, gülün işlenmesi, yağ randımanı, gülyağı üretimi ve ticareti, gül yağcılığının gelişimi konularını etraflıca açıklamış ve önemli olan Fransız pazarında aranan gül yağı özelliklerini açıklamıştır.

(ANONYMOUS, 1963), gül yağı ihracatının geliştirilmesi amacıyla, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi tarafından hazırlanan raporda, gülün yetiştirildiği alanlar, ürünün kalite, standardizasyon ve nakliye durumuyla, fiyatlar ve maliyetler incelenmiştir. Ayrıca modern tesislerin yapımında krediye gereksinim olduğu da vurgulanmıştır.

(ANONYMOUS- 1975), Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yapılan gül tarımı, sanayi ve pazarlaması konusunun işlendiği çalışmada gül tarımı ve pazarlaması gül yağı ve gül konkreti işleyen tesislerin durumu ve mülkiyetinin dağılımı, gül çiçeğinin başka faydalandığı yerler, gül yağı konusunda alınması gereken tedbirlere yer verilmiştir. Eserde devletin desteği ile bu alanda, kooperatifleşmenin gerekliliği, dış piyasaya bağımlılığın zararları ile gülyağı ve konkretin ülke içi kullanımının yaygınlaşması hususlarına dikkat çekilmiştir.

(ANONYMOUS- 1976), Eserde gülyağı sektörünün çerçevesi çizildikten sonra, gül yağının tarihçesine, mevcut gülyağı üretim tesislerine, üretim yöntemi ve teknolojiye, dış ticaret durumuna, istihdam durumuna, karşı karşıya bulunan güçlüklerle temas edilmiştir. Ayrıca dış ticarete rakip olan başlıca gül yağı üreticisi ülkelerin vaziyetleride incelendiği gibi tüketici memleketlerin durumu da analiz edilmiştir.

(UÇAR, 1986), Isparta yöresinde gülün üretim girdileri ve maliyetini araştırdığı çalışmasında bir dekar gül tarımı için 105, 06 saat insan işgücüne ihtiyaç duyulduğunu ortalama verimin 345 kg/da, gülün maliyetinin ise 168.93 TL olduğunu hesaplamıştır.

(YALÇIN, 1988), Çalışmasında gül yağının kullanım alanları, dünya üretimi ve dünya ticaretini belirledikten sonra, Türkiye'nin gül yağı üretimi, kapasitesi ve dış ticaretini ele almış, ülkemiz için hedef pazarları işaret etmiştir.

(ANONYMOUS- 1988), Köy Hizmetleri Genel Md'lüğü tarafından yürütülen bir araştırmada gül bahçesi tesisi için dekara 61.10 saat insan işgücü gerektiği tespit edilmiştir.

(ANONYMOUS, 1990), Gülbirlikçe gerçekleştirilen, derleme mahiyetindeki bu çalışmada gül üretimi, tüketim ve ticareti, ithalat ve ihracat durumu ile fiyatları yanında gülçiçeğinin destekleme kapsamına alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Maliyet içerisinde en önemli unsur hasat işçiliğinin teşkil ettiği ve gülün destekleme kapsamına alınmaması halinde Gülbirlik'in güç şartları aşmasının zor olacağını bildirmiştir.

(GÜNGÖR, 1990), Gülbirlik'çe üretimi Yapılan Gülyacağının Üretim Sorunları ve Gülçiçeği Taşıma Maliyetlerinin Minimizasyonu isimli yüksek lisans çalışmasında Gülbirlik hakkında geniş bilgi verdikten sonra ulaştırma modelini uygulayarak gülçiçeği taşıma masraflarının öngörülen şartlar altında minimizasyonunu yapmış, çeşitli unsurlardaki değişmeler karşısında çözümlerin duyarlılığını da hesaplamıştır.

3. MATERYAL VE METOD

Araştırmada kullanılan işletmelerin ekonomik analizi ile ilgili veriler, inceleme alanı olarak seçilen Isparta ili Merkez İlçesinde gül yetiştiren tarım işletmelerinden anket yoluyla toplanmıştır. Ayrıca gülçiçeği işleyen işletmelerde de işleme, pazarlama ve karşılaşılan sorunlar hakkındaki bilgilerde anket yolu ile elde edilmiştir.

Bu bilgilere ek olarak gül üretim ve pazarlaması ile ilgili yayınlanmış çeşitli istatistiksel verilerle daha önce yapılmış olan araştırma ve inceleme sonuçlarından da istifade edilmiştir.

Anket için kullanılan formlar araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olarak iki ayrı formda düzenlenmiş ve bizzat araştırmacılar tarafından doldurulmuştur.

Araştırmada kullanılacak verileri derlemek amacıyla anket uygulanacak örnek işletmelerin seçimi için, Isparta merkez ilçede, ilçeyi tüm yönleriyle temsil edebilen ve gül yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı 5 adet köyden (Kayı, Yakaören, Gelincik, Bozanönü ve Aliköy) populasyon belirlenmiştir. Daha sonra gülçiçeği yetiştirilen saha kriter alınarak tesadüfi tabakalı örnekleme yöntemiyle aşağıdaki formül kullanılarak örnek hacmi 50 olarak belirlenmiştir (Güneş, Arıkan, 1988/197).

$$n = \frac{N\sigma^2}{(N-1)D + \sigma^2}$$

Gülçiçeği yetiştiren işletmelerin populasyondaki dağılımları dikkate alınarak iki tabakaya ayrılmış ve I. tabaka da (1-10 da) 29, I. tabakada (11-+ da) 21 işletme örneğe çıkmış ve işletme sahipleri ile görüşülerek anket formları bizzat araştırmacılar tarafından doldurulmuştur.

Gülçiçeği işleyen işletmelerden de işleme, pazarlama ve sorunları hakkında bilgi alacak şekilde hazırlanan anket formları ile Gülbirlik (Gül-Gülyağı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) ve dört adet özel işletme ve firmanın yetkilileri ile görüşülerek anket formları doldurulmuştur.

Anket uygulaması tamamlandıktan sonra doldurulan anket formları gözden geçirilip dökümleri yapılmış ve gerekli ortalamalar hesaplanmıştır. İşletmelerde sermayenin saptanmasında yıl sonu değerler esas alınmıştır.

Ürünlerin değerlerin hesaplanmasında çiftçi eline geçen fiyatlar, girdiler için çiftlik avlusu fiyatları dikkate alınmış ve faiz hesaplamalarında % 43 faiz oranı esas alınmıştır (T.C. Ziraat Bankası'nın araştırma yılında bitkisel üretim için açtığı kredilere uyguladığı faiz oranıdır).

Gülün yetiştiği alanlarda güle alternatif ürünlerle, gülün rekabet güçleri brüt kârları vasıtasıyla yapılmıştır. Gülçiçeği maliyetinin hesaplanmasında incelenen işletmelerde fiziki üretim girdileri belirlenmiş ve fiyatlandırılmıştır.

4. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

4.1. Türkiye'de Yağlık Gül Üretimi

Dünyanın sayılı gül yağı üreticisi ülkelerinden olan Türkiye'de yağlık gül üretimi Isparta, Burdur, Afyon illeri ve civarında yapılmaktadır. Gülün Denizli, Konya, Ankara, Sivas ve Erzurum illerinde de yetiştirildiği bilinmektedir.

Yağlık gülün ülkemize 1894 yılında Isparta ve Burdur'a yerleşmiş olan göçmenlerce veya Isparta'nın meraklı çiçek yetiştiricileri tarafından Bulgaristan'dan getirilmiş olduğu tahmin edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türk gül yağı Dünya piyasalarında çok iyi bir isim yapmış fakat mütareke yıllarında Bulgaristan gül yağları dış piyasalarda önem kazanmış çünkü Kurtuluş Savaşı sonlarında gül üretim alanımız çok azalmıştır.

Dünyanın en önemli gülçiçeği üreticileri olan Türkiye, Bulgaristan, Fas, Meksika, BDT ve İran'ın 1992 yılında toplam gülçiçeği üretimleri 43.300 tondur. Bu üretimde Türkiye'nin payı % 57.74, Bulgaristan'ın % 24.25, Fas'ın % 8.43 olup % 9.58'i ise adı geçen diğer ülkelere aittir. Bu ülkelerin dışında Hindistan, G. Afrika, Suudi Arabistan ve Mısır'da da yağlık gül üretimi vardır.

Yağlık gül dikiminden 1 yıldan sonra ürün vermeye başlar ve 15-20 yıl istifade edilebilir. bir dekar güllükten 400-1000 kg çiçek almak mümkün olmaktadır.

Türkiye'de gül dikim sahaları gül çiçeğine verilen fiyata göre artmakta veya azalmaktadır. Çünkü dikim ve sökümü fazla bir masrafı gerektirmemektedir.

Türkiye'nin 1989 yılında 65757 dekar olan gül dikim alanı 1992 yılında 53561 dekar düşmüş olup bunun % 70.37'si (37690 da) Isparta, % 11.67'si (6250 da) Burdur, % 17.19'u (9250 da) Afyon, % 0.77'si ise (415 da) Denizli ilindedir. Gül dikili alanlarının 1980-1992 döneminde gelişimini incelediğimizde 1950 yılında 20120 da olan alanın, 1985'de 25260 dekar, 1989'da 65757 dekar yükseldiği, fakat 1990 senesinde 54777 dekar 1992 yılında da 53561 dekar gerilediği görülmektedir.

Türkiye'de yağlık gül çiçeği üreticisi en önemli ilimiz Isparta olup bunu Burdur, Afyon ve Denizli izlemektedir. 1992 yılında üretilen 24790 ton gülçiçeğinin % 80.27'si Isparta'da % 12.61'i Burdur'da, % 6.68'i Afyon'da, % 0.44'ü Denizli'de gerçekleştirilmektedir. 1980 yılında 8912 ton olan gülçiçeği toplam üretimi 1990'da 24077 tona, 1992 yılında da 24790 tona yükselmiştir. Son oniki yıllık dönemde üretimde % 178'lik bir artış sağlanırken 1980'de 367.05 kg/da olan gülçiçeği verimi 1992'de 462.84 kg/da'ya ulaşmıştır. Burada esas önemli husus gülçiçeği üretiminin artmasının yanında kalitesi yüksek gülçiçeğinin üretimini gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de gülçiçeği üretim alanının artmasının başlıca sebepleri; gül için verilen fiyatların üreticiyi teşvik edici seviyede olması ve T.C. Ziraat Bankası'nın önceki yıllarda vermiş olduğu güllük tesis kredisidir.

Bugün ülkemizde 15 bin ailenin gül tarımı ile uğraştığı ve yaklaşık 100 bin kişiyi bu sektörün ilgilendirdiği kabul edilebilir.

Gülçiçeği pazarlamasında aracı ve tüccar bulunmamakta üretici ürününü di-

rekt olarak üye olduğu kooperatife veya özel fabrikalara teslim etmektedir. Gülçiçeğinin satışı kooperatiflere üye olmayan üreticiler için büyük sorun olmaktadır. Çünkü kooperatiflerin kapasitesi ancak kendi üreticilerinin ürünlerini değerlendirebilecek durumdadır. Hatta bazı durumlarda fazla ürün meselesi çıktığıda görülmektedir.

Gülçiçeği alımlarında özel sektör üreticiye avans verirken kooperatiflerde işletme sermayesi noksanlığından üreticiye zamanında ödeme yapılamamaktadır. Gülçiçeği 1980-1992 döneminde (1980 ve 1992 yıllarında) destekleme kapsamına alınmıştır. 1993 yılında da aynı uygulama görülmektedir. Gülçiçeği alım fiyatlarının bir önceki yıla göre artışını incelediğimizde en yüksek artışın % 193 oran ile 1985 yılında gerçekleştiği görülmüştür. 1979 yılından 1980'e % 120, 1985'den 1986'ya % 120 artış gösteren fiyatlarda son yıllarda fazla bir artış görülmemektedir. 1985 yılında 1000 TL/kg olan gülçiçeği fiyatı 1990'da 1500 TL/kg, 1991'de 1750 TL/kg, 1992'de 2400 TL/kg olmuştur. Özellikle 1985 ve 1986'da gülçiçeğine verilen yüksek fiyatlar üretimi kamçılamış ve talebin üzerine ve ekolojinin dışına çıkmıştır.

Yüksek fiyat politikaları neticesinde meydana gelen üretim artışları gülyağı üretimini de artırmış ve büyük gülyağı stoklarının oluşmasına neden olunmuştur. Örneğin 1993 yılında hasadı beklenen 22-26 bin ton gülçiçeğinden yaklaşık 6 ton gülyağı elde edilecektir. Bu da Dünya üretiminin % 68.83'ü demektir. Türkiye 1992 yılında 4359 kg gülyağı ihraç edebildiğine göre 6 ton gülyağı üretimi fazla olmaktadır. Buna karşılık olarak mutlaka gül dikili alanların azaltılması yönünde politikalar geliştirilmelidir.

Türkiye'de 5 tanesi Gülbirlik'e ve 4 tanesi de özel sektöre ait 9 adet gül yağı üretimi yapan fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikaların bazılarında ince gülyağı bazılarında ise katı gülyağı üretilmektedir.

Gülyağı üretimi konusunda en önemli ince ve katı gülyağı üretim kapasitesine sahip olan kuruluş Gülbirlik'tir. Bunu ince gül yağında P. Robertat ve S. Konur Gülyağı ve İtriyat Ltd. Şti. ile Erçetin Gülyağı San. ve Tic. A.Ş. izlemektedir. Katı gülyağı üretim kapasitesi yönünden sıralama Çinef Çiçek ve Nebahat Esansları Fab. A.Ş., P. Robertat ve S. Konur Gülyağı ve İtriyat Ltd. Şt. Gülbirlik vd. şeklindedir. Bunların yanında köylerde küçük kapasiteli damıtıcılarda da gülyağı üretilmektedir. Türkiye'nin gülyağı kapasitesinin 2-2.5 ton/yıl, gül konkriti kapasitesinin ise 3-3.5 ton/yıl olduğu tahmin edilmektedir. Gülyağı ve gül konkriti üretiminde genel bir istikrar bulunmamaktadır. 1985 yılında 753 kg/yıl olan gülbirlik gülyağı üretimi 1988'de 1524 kg/yıl'a yükselmiş, gül konkriti üretimi ise 1985'de 1014 kg/yıl iken 1988'de 413 kg/yıl'a düşmüş 1989'da 1076 kg/yıl'a yükselmiştir.

Gülyağı üretiminde maliyet unsurlarından en önemlisi yaklaşık % 95 pay ile, gül çiçeği olmaktadır.

1992 yılında Gülbirlik Türkiye'de üretilen gül çiçeğinin % 15.80'ini (3916 ton) almış ve işleme neticesinde 948 kg gülyağı, 414 kg konkret üretmiştir. Buna göre yaklaşık 4131 kg gülçiçeğinden 1 kg gül yağı üretilmiş ve aynı yıl 237 kg gülyağı ve 805 kg konkret ihracatı Gülbirlik tarafından yapılmış ve toplam 616300 \$ (424300 \$ + 192000 \$) döviz elde edilmiştir (Anonymous 1993). 1992 yılında gül yağı üretiminin % 25'i ihraç edilmiştir. Gülyağı iç piyasada hemen hemen hiç tüketilmemesi de dikkate alındığında üretimin yarıdan fazlası-

nın stoklarda kaldığını Gülbirlik'in gül yağı pazarlamada önemi meseleleri bulunduğunu veya gülyağı üretiminin talebinin üzerinde olduğunu ifade etmektedir.

Dış piyasada da gül yağının arz ve talep dengesinin bozulması, gülyağı ihraç fiyatlarında büyük dalgalanmalara sebep olmuş ve ihraç fiyatları 1980-1992 döneminde 1786-7209 \$/kg arasında değişmiştir. Özellikle 1986 yılında en yüksek seviyeye çıkan gülyağı ihraç fiyatı son yıllarda giderek düşme göstererek 1992 yılında 1786 \$/kg. gerilemiştir. Fiyatlarda meydana gelen dalgalanmalar sektördeki kuruluşları güç durumda bırakmaktadır.

Gül yağı ihracatımızda hedef pazar olan ülkeler AT ülkeleri ile ABD'dir. AT ülkeleri içinde en fazla gülyağı ithal eden ülkeler Fransa ve İngiltere'dir. Fransa ithalatının yarısından fazlasını Türkiye'den karşılamaktadır. Uçucu yağlar için ABD'den sonra gelen büyük pazar Japonya'dır. 1992 yılında Gül Yağı ihracatında Fransa % 76.65, ABD % 8.77, Almanya % 6.52, İngiltere % 2.31, İsviçre % 2.72, Suudi Arabistan % 1.88, Japonya, Abudabi ve Katar da % 0.65 pay almaktadır. Dünya talebinin yaklaşık % 10'unu oluşturan Japonya gülyağı pazarında Türkiye'nin payı % 1'er oranında kalmaktadır.

Gül yağı ticaretinde rakip olduğumuz ülkeler Fas ve Bulgaristan'dır. Fas yılda 500 kg Bulgaristan ise 2 ton civarında gülyağı üretmektedir. AT ülkeleri gülyağı ithalatlarının % 15'ini Türkiye'den karşılamaktadırlar. Batı Avrupa piyasasında gülyağı talebi kararlı olduğundan, rakip ülkeler olan Bulgaristan ve Fas'ta gülyağı üretiminde değişiklik olmadığı takdirde ihracatta önemli bir gelişme muhtemel görülmektedir (ÖZÇELİK 1990).

Gülyağı piyasasında birincisi piyasa hareketlerini tahmin edip, alımlarını buna göre yapan ikincisi ise alımlarını daha çok müşterisinin talebi ile yapan iki tip tüccar yer almaktadır. Satışta gülyağının ambalajlanması ile ilgili kurallar Milletlerarası Standardizasyon örgütü tarafından belirlenmiştir.

4.2. İncelenen Tarım İşletmelerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu bölümüne ait bulgular, Isparta ili Merkez ilçesinde tesadüfi tabaklama yöntemiyle seçilen gül yetiştiren 50 tarım işletmesinden anket yapılarak toplanan verilere dayanmaktadır. İncelenen tarım işletmeleri gül yetiştirdikleri alana göre iki gruba ayrılmıştır. I. grup 1-10 da gül dikili alanı olan, II. grup ise 11 dekar ve daha fazla gül dikili arazisi olan işletmeleri kapsamaktadır.

İncelenen işletmelerin ekonomik analizinde tarım işletmeleri bir bütün olarak kabul edilmiştir.

Etüd edilen tarım işletmelerinin işletme başına düşen işletme arazisi genişliği işletme büyüklük grupları itibarıyla 28.47-68.0 dekar arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında ise 45.09 dekar olup ortalama parça sayısı 5.50'dir. Bir parselin ortalama büyüklüğü ise 8.19 dekadır. İşletme ortalamasında çiftçi ailesi başına düşen işletme arazisinin % 78.75'i mülk arazi, % 21.25'i kira ile tutulan arazidir.

İşletmeler ortalamasında işletme başına 45.09 dekar olan işletme arazisinin % 67.02'si tarla arazisi, % 21.58 gül dikili arazi, % 4.10'u meyvelik arazi, % 2.29'u sebzelik arazi, % 5.01'i ise bağ arazisinden oluşmaktadır.

İncelenen işletmelerde işletmeler ortalamasına göre ortalama nüfus 4.96 kişi

olup bunun % 49.19'unu erkek, % 50.81'ini ise kadın nüfus oluşturmaktadır. İşletmelerde işgücü kaynağının esasını (% 54.84'ünü) 15-49 yaş grubu meydana getirmekte ve bunu diğer yaş grupları izlemektedir. 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusun % 89.52'si bir öğretim kurumundan mezun veya okur yazar olup bununda % 49.75'i erkek, % 50.25'i kadındır.

İşletmeler ortalamasına göre toplam işgücü varlığı 3.46 EİB olup toplam işgücünün % 55.78'ini erkek işgücü, % 44.22'sini kadın işgücü teşkil etmektedir.

İşletmelerde çalışan toplam erkek işgücü başına düşen arazi miktarlarının, işletme arazisi büyüdükçe arttığı ve işletmeler ortalamasında bir erkek işgücü birimine ortalama 13.03 dekar arazi düştüğü tespit edilmiştir.

İşletmelerin sermaye durumu fonksiyonlarına göre incelendiğinde işletmeler ortalamasında aktif sermaye içinde çiftlik sermayesinin % 81.70, işletme sermayesinin % 18.30 olduğu tespit edilmiştir. Çiftlik sermayesi içerisinde toprak sermayesi % 47.32, bina sermayesi % 27.29, bitki sermayesi % 5.63 arazi islahı sermayesi ise % 1.46'dan işletme sermayesi içinde hayvan sermayesi % 2.85, alet makina sermayesi % 12.55, malzeme mühimmat sermayesi % 1.48, para sermayesi ise % 1.42'dir. İncelenen işletmelerde toplam sermayenin % 95.39'unu öz sermaye meydana getirmektedir. İşletme arazisinin dekarına düşen aktif sermaye miktarı ortalama 2.588.648,55 TL'dir.

İncelenen işletmeler de işletme büyüklüğü ile giderek artan gayrisafi üretim değeri 6.155.039,93 TL ile 20.971.979,25 TL arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında ise toplam 12.419.135 TL olup bu üretim değerinin % 79.11'i bitkisel üretimden, % 20.99'u hayvansal üretimden sağlanmaktadır. İşletmeler ortalamasında 9.824 milyon TL olan bitkisel üretim değerinin % 50.89'unu endüstri bitkileri (gül), % 21.72'sini tahıllar, % 15.69'unu meyve sebze; % 4.55'ini bitki sermayesi demirbaş artışı, % 3.90'ını yumru bitkiler, % 3.25'ini baklagiller üretim değeri oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasında 2.594 milyon TL olan hayvansal üretim değerinin % 92.91'i sığırcılıktan, % 6.56'sı arıcılıktan geri kalanında kümes hayvancılığında sağlanmaktadır.

Gayrisafi üretim değerinin işletme arazisinin dekarına düşen miktarı işletme büyüklükleri arttıkça yükselmektedir. İşletmeler ortalamasında dekara düşen gayrisafi üretim değeri 275.429,92 TL. olarak belirlenmiştir.

İşletmeler ortalamasında 15.065 milyon TL. olan gayrisafi hasılanın % 82.44'ünü gayrisafi üretim değeri, % 16.29'unu zati ikametgah kirası karşılığı, % 1.27'sini ise işletme dışı tarımsal gelir oluşturmaktadır. Gayrisafi hasılanın işletme arazisinin dekarına düşen miktarı işletmeler ortalamasında 334.112,55 TL, işletmede kullanılan EİB'ne düşen miktarı 1.687.025,20 TL, her 100 TL'lik işletme masrafına düşen miktarı 75.78 TL'dir. Gayrisafi hasılanın aktif sermayeye oranı işletme büyüklüğü ile artmakta olup işletmeler ortalamasında % 12.91 olarak tespit edilmiştir.

İşletmeler ortalamasına göre toplam işletme masrafı 19.881 milyon TL. olup, bunun % 64.84'ü sabit, geri kalan % 35.16'sı değişen işletme masrafıdır. İşletmeler ortalamasında dekara düşen işletme masrafı miktarı 440.925,74 TL işletmede kullanılan EİB'ne düşen miktarı 2.226.354 TL olup işletme büyüklüğü ile artış göstermektedir. İşletme masraflarının aktif sermayeye oranı % 17.03 olup işletme büyüklüğü ile giderek artmaktadır.

İncelenen işletmelerde brüt kârın işletmeler ortalamasındaki değeri 5.428.610,6 TL olup bunun % 86.58 bitkisel üretimden % 13.42'side hayvansal üretimden sağlanmaktadır. İşletme büyüklüğü ile giderek artan brüt kâr, 1-10 dekar işletme büyüklüğünde 2.729 milyon TL, 11 dekar ve daha büyük işletmelerde 9.091 milyon TL'dir. İşletme arazisinin dekarına düşen brüt kâr miktarı işletme genişliği ile giderek artmakta olup işletmeler ortalamasında 120.395 TL'dir.

İncelenen işletmelerin bütün büyüklük gruplarında işletme başına düşen ortalama saf hasıla negatiftir ve işletme büyüklüğü ile giderek azalmaktadır. İşletme masrafları gayrisafi hasıladan büyük olduğu için işletmelerin saf hasılası negatif çıkmıştır. İşletme büyüklüğü ile giderek azalan safhasılasının işletme başına düşen miktarı (-) 5.374 milyon - (-) 4.036 milyon TL arasında değişmekte işletmeler ortalamasında (-) 4.886 milyon TL olmaktadır.

İşletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla miktarı negatif olarak işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. İşletmeler ortalamasında bu değer (-) 106.813,18 TL olarak bulunmuştur. Bunun başlıca sebebi işletme masrafları içinde yer alan işletme sahibi ve ailesinin ücret karşılığının yüksek bir değerde olmasıdır. Buna göre aktif sermayesinin rantı bulunmamaktadır.

İşletme başına düşen tarımsal gelir miktarı işletme büyüklüğü ile artmakta ve 2,3-7,0 milyon TL arasında değişmektedir. İşletmelerde ortalama tarımsal gelir 4.363.663,50 TL, bunun işletme arazisinin dekarına düşen miktarı 96.776,75 TL, EİB'ne düşen miktarı 488.652,13 TL ve her yaştaki nüfus başına düşen miktarı ise 879.770,87 TL'dir.

İncelenen işletmelerde gül yetiştirilebilecek alanlarda alternatif olacak ürünlerden arazisinin dekarına en fazla brüt kâr getireni bağ olup, bunu gül, elma ve buğday takip etmektedir. Dekara kârlar bağda 169.995,5 TL, gül'de 143.253,38 TL, elma'da 62.928,10 TL ve buğdayda 18.378,41 TL olarak tespit edilmiştir.

Yapılan hesaplamalara göre incelenen işletmelerde 1 kg gülçiçeğinin maliyeti 1990 yılı için 1.435,89 TL bulunmuştur. Bir dekar güllük tesisi için 102,50 saat, üretimi için de 136,69 saat insan işgücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Tesis için gerekli olan insan işgücünün % 34.63'ü toprak hazırlığı, % 30.02'si ekim (dikim), % 35,35 ise bakım işlemlerinde, üretim için gerekli insan işgücünün de % 69,79'u hasat, % 30,03'ü bakım ve % 0.18'i diğer işlemlerde sarfedilmiştir.

1990 yılı birim fiyatları ve bölgesel rayiçle bir dekar gül tesisi için 606.853,99 TL masraf yapılmış ve bu masrafların % 44,97'sini insan işgücü ücretleri, % 33,40'ını materyal masrafları geri kalanı da makina ücretleri, tarla kirası ve hayvan çekigücü masrafları oluşturmaktadır. Ayrıca bir dekardan gül üretimi için 370.557,50 TL masraf yapılmış ve bunun % 52,23'ünü insan işgücü ücretleri, % 17,67'sini makina ücretleri, % 12,83'ünü materyal masrafı, % 11,79'unu tarla kirası ve % 5,48'ini hayvan çekigücü ücretlerinin oluşturduğu tespit edilmiştir.

4.3. İncelenen Gülçiçeği İşleyen Tesislere Ait Bulgular

Daha önceleri ilkel inbiklerde, köylü şartlarında üretilen gül yağı, son yıllarda genellikle fabrikalarda modern teknoloji ile üretilmektedir. Üretim, ince gül yağı ve katı gül yağı (gül konkriti) olarak iki şekilde yapılmakla birlikte, büyük çoğunluğu ince gül yağı şeklindedir. İnce gül yağı üreten fabrikalarda üretim es-

nasında yan ürün olarak gülsuyu da üretilmektedir. Genel olarak 400 kg. gül çiçeğinden bir kg. katı gül yağı; 3100-3500 kg. gül çiçeğinden de bir kg. ince gül yağı elde edilmektedir.

Yörede gül çiçeği işleyen tesisler genellikle gül yağı, katı gül yağı, gülsuyu, gül kremi, gül kolonyası, gül losyonu, gül şampuanı, gül reçeli ve gül sabunu gibi ürünleri piyasaya sunmaktadırlar.

Araştırmada, Gülbirlik ve dört adet özel firma ile anket yapılarak bilgi toplanmıştır. Gülbirlik, dünya ince gül yağı üretiminde % 50, ülkemizde de % 80 civarında paya sahip bulunduğu için ayrıca ele alınacak, diğer dört firmaya ait bilgilerin ise topluca değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgular verilecektir.

4.3.1. Gülbirlik'e Ait Bulgular

Kısa adı "Gülbirlik" olan Isparta Gül-Gülyağı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, merkezi Isparta'da olmak üzere 1954 yılında 8 kooperatif tarafından kurulmuştur. Yağlı tohumlar kooperatifin isminde bulunduğu halde, halen bu konuda faaliyet gösterilmemektedir.

Bugün 11'i Isparta'da, 2'si ise Burdur'da bulunan 13 birim kooperatifi bünyesinde bulunduran Gülbirlik'in üyeleri arasında Afyon ve Denizli illerinde bulunan gül üreticilerinin ortak oldukları kooperatifler de bulunmaktadır.

Gülbirlik 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na tabi olup kendisiyle ilgili bakanlık Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'dır.

Amacı, ortak kooperatiflerin ürünlerini daha iyi şartlarla değerlendirmek, bunların ortak çıkarlarını korumak ve çalışmalarını koordine etmek olan Gülbirlik, bu doğrultuda şu çalışmalarını yapmaktadır.:

a) Ortak kooperatifler tarafından satın alınan ürünlerin en iyi şartlarda değerlendirilmesi için her türlü tedbiri almak.

b) Bağlı kooperatiflerin ortaklarının ve ortak olmayan diğer üreticilerin tarımsal üretim faaliyetleriyle ilgili ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yapmak.

c) Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyonu tarafından görev verildiğinde, üreticilerden Devlet adına destekleme alımında bulunmak ve bununla ilgili işleri yürütmek.

Gülbirlik'in organizasyon şeması, Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetim Kurulundan oluşmaktadır. Yönetim Kurulunun Başkanlığını da yapan genel müdür, Sanayi ve Ticaret Bakanı tarafından atanmaktadır. Yönetim Kurulunun diğer üyeleri Gülbirlik Genel Kurulu tarafından seçilmektedir. Genel Müdür'ün atama yoluyla işbaşına gelmesi, kooperatifçilik prensiplerinden "demokratik yönetim" ilkesiyle uyuşmamaktadır.

Gülbirlik'te 123 kişi civarında devamlı statüde personel çalışmaktadır. Personel sayısının yüksekliği birliğe ağır bir maddi yük getirmektedir. Gülbirlik'in 1990 yılında toplam sermayesi 542.818.539 liradır.

Gülbirliğe bağlı kooperatif sayısı 13 adet olup, 10 bin ortağı vardır. Kooperatif başına ortalama 769 üye, üye başına da 42 milyon TL civarında sermaye düşmektedir. Birlik toplam kapasiteleri 365 ton/gün olan 5 adet gülçiçeği işle-

yen fabrikaya sahiptir. Sözkonusu fabrikalar İslamköy (80 ton/gün), Kılıcı (70 ton/gün), Güneykent (40 ton/gün), Aliköy (30 ton/gün) ve Aliköyü (gül koncreti fabrikası) (30 ton/gün) dür. Gül çiçeği işleyen fabrika ölçüğündeki tesislerin sayısı ise 10 adettir.

Gülbirlik; gül çiçeği, ince gül yağı, katı gül yağı (gül koncreti), gül suyu, gül kremi ve gül parfümü üretmektedir. Modern teknolojiye sahip fabrikalarda üretilen bu ürünlerle, Gülbirlik, gül yağı konusunda Türkiye'de lider, dünyada ise ihracatçı firma olarak söz sahibi bir kuruluştur. Birliğin, Türkiye'de gül yağı ve gülün diğer ürünlerindeki payı % 80 kadardır.

Ortak olmayanlardan gül çiçeği alımı yapmayan birlik son 10 yıllık dönemde her sene 1840 ton ile 5.787 ton arasında değişen miktarlarda gülçiçeği alımı yapmış (bölgede üretilen gülçiçeğinin % 25.16'sı), bunda 400-1524 kg. ince gül yağı, 234-1371 kg. katı gül yağı (konkret), 55-309 ton arasında gül suyu üretmiştir. Gülbirlik, istihsal ettiği gül yağının hemen hemen tamamını Fransa, ABD, İsviçre, Almanya ve Ortadoğu ülkelerine ihraç ederken, gül suyu, gül kremi ve gül parfümü tamamen yurt içinde satılmaktadır. İhraç edilen ürün peşin para ile satılırken, ülke içi satışlar vadeli olabilmektedir.

Gül yağı 1-2,5 kg.'lık içi-dışı kalaylı bakır kaplar, konkret 5 kg.'lık teneke kaplar ve gül suyu 1/2 litrelik pvc şişelerde pazara sunulmaktadır.

Birlik 1990 yılında 922,96 kg konkret, 1.396,87 kg. gülyacı, 64.049 kg. gül suyu üretmiştir.

Gülbirlik ürünleri için pazarı genişletmek amacıyla tanıtım faaliyetlerinde bulunmakta ve bu kapsamda, yurt içi ve yurt dışı pazarlara ürün ve kataloglar gönderirken, basın organlarına da reklam vermektedir. Ayrıca pazar bulmak için Gülbirlik yöneticileri yurt dışı seyahatler (özellikle Fransa'ya) düzenlemekte, dış ülkelerdeki ticaret ateşliklerinden alıcı firmaların adresleri temin edilmektedir.

Gülbirlik'in faaliyetleri sonucunda bir gelir-gider fazlalığı ortaya çıkarsa bu ana sözleşme hükümleri ve Genel Kurul Kararı'na göre işlem görmektedir.

Gülbirlik üretim, işleme ve pazarlama aşamalarında çeşitli meselelerle karşı karşıya bulunmakta ve bunların çözümlenememesi halinde çok zor günlerin yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Üretim aşamasındaki en önemli sorun gülçiçeği dikili alanların çok fazla artması, taban araziye gülün dikilmesi ve gülün ekolojisi dışına çıkarak, yağ kalitesinin düşmesiyle birlikte arz fazlasının bulunmasıdır. Isparta ve çevresinde yetiştirilmekte olan gülçiçeğinin randımanının bölge içerisinde yer yer farklılıklar göstermesi, gül çiçeklerinden elde edilecek yağ kalitesini etkilemektedir. Bu durumda gül çiçeklerinin kalitesine göre sınıflandırılması ve buna göre değişik fiyatların uygulanması lazımdır. Bu düşük kalitedeki üretimi azaltabilecektir. Farklı fiyat uygulanırsa, bahçelere daha iyi bakım yapılması, toplama ve taşıma da daha çok dikkat edilmesi beklenmektedir. Zaten plansız üretim artışı gülçiçeği üreticilerini güç durumda bırakmaktadır. 1984 yılından günümüze kadar sürekli artan gülçiçeği alanları azaltılmazsa, gerek gülçiçeklerini işlemede gerekse ürünlerin satımında karşı karşıya bulunulan darboğazlar aşılamayacaktır.

Gülçiçeğinin en uygun toplanma zamanı sabah 05-09 saatleri arasındadır. Bu

aralıkta tamamen açılmış çiçekler, yumurtalığın altından elle koparılmak suretiyle toplanırsa, bu hammaddeden kaliteli yağ elde edilebilmektedir. Ancak hasat zamanında uygun olmayan hava şartları ve işgücü teminindeki zorluklar, bu teknik şartların dışına çıkılmasına sebep olabilmektedir.

Gülçiçeğinin alım merkezlerine ve oradan da fabrikalara taşınması aşamasında da bazı sorunlar vardır. Örneğin çuvallara normalin üzerinde çiçek doldurulması sonucu fazla sıkışmadan dolayı çiçekteki yağ nisbeti ve elde edilen yağın kalitesinde önemli ölçüde düşme olmaktadır. Gülçiçeğinin en kısa sürede fabrikalara ulaştırılması da önem taşımaktadır. Taşımada kullanılan araçlara da kapasitelerinin üzerinde yüklemeye yapılmaması lazımdır.

Fabrikaya kapasitelerinin üzerinde gelen gülçiçeklerinin belirli süre uygun şartlarda depolanması, yine gül yağı kalitesine direkt etki yapan bir konudur. Bu bekleme esnasındaki kayıplar işletmelere büyük yük getirebilmektedir.

Gülbirliğin 5 adet fabrikasından 4 tanesi ince gül yağı, bir tanesi ise katı gül yağı üretmektedir. Fabrikalar arasında ince gül yağı verimi % 2.72 ile % 3.22 arasında değişmekte, aynı fabrikanın verimi ise yıldan yıla farklı olabilmektedir. Bu varyasyonun en önemli sebebi olarak, fabrikalara gelen gül çiçeklerindeki randıman farklılıkları gösterilmektedir.

Gülbirlik'e ait fabrikaların bazılarında (Aliköy, İslamköy fabrikaları) çeşitli teknik sorunlar bulunmakta ve bunların çözümündeki gecikmeler üretimde kayıplara yol açmaktadır. Ayrıca fabrikalarda üretimin değişik aşamalarında gerekli olan kapasiteler arasında da uyumsuzluk bulunmakta, bazı bölümler gereğinden fazla kapasiteye sahip bulunmaktadırlar.

Fabrikalar yılın hemen hemen iki ayında, yani gülçiçeğinin hasat döneminde faaliyette bulunmakta oldukları için, bu tesislerde geçici işçiler çalıştırılmaktadır. Birliğin işletme masrafları arasında 1989 yılında % 8.34 payı bulunan geçici işçi masrafları önemli ölçüde mali yük getirmektedir. Dolayısıyla işgücü verimliliğini arttırmak kaçınılmazdır. Aynı yıl her fabrikanın işlediği gülçiçeği miktarını (kg), bu faaliyet için kullanılan işgücü miktarına (EİB) oranlayınca, EİB başına düşen gülçiçeği miktarının 297 kg ile 1570 kg arasında değiştiği görülmekte, dolayısıyla fabrikalar arasında işgücü verimliliğinin çok farklı olduğu ve bunun sebeplerinin araştırılması, gerektiği ortaya çıkmaktadır. İşgücü produktivitesinin gösterdiği bu büyük dalgalanma karşısında ya bazı fabrikaların işi gerektiğinden çok fazla, ya da bazılarının gerektiğinden çok az işgücü ile yürütükleri söylenebilir. Ama hangisinin geçerli olduğu bir araştırma konusudur. Fabrikalar yılın iki ayı çalıştıkları için herbirinin teknik elemanı yoktur. Ancak işletmede bulunduğu süre için bunlara birer müdür atanmakta ve Gülbirlikte sürekli istihdam edilen teknik elemanlar ihtiyaca bu süre içinde cevap veremeyebilmektedirler. Ayrıca fabrikalarda geçici olarak çalıştırılacak kalifiye işçi bulmada da güçlüklerle karşılaşılabilir. Hasat zamanında fabrikalara işleyebileceklerinin üzerinde gülçiçeği gelmesi halinde ya bunlar kapasitenin üzerinde çalışmayla işlenmekte veya ertesi güne bekletilerek, gül yağı kalitesinin düşmesine sebep olmaktadır.

Fabrikalarda önemli girdilerden olan suyun, miktar ve kalitesi elde edilen mamüllerin kalitesine tesir yapmakta ayrıca maliyeti de etkilemektedir. Su konusunda titiz davranılması ve bu konudaki meselelerin çözülmesi lazımdır.

Gülbirlik'in karşı karşıya bulunduğu güçlüklerden üçüncü grubu finansman ve pazarlama ağırlıklı konular teşkil etmektedir.

Gülbirlik, ürettiği gül yağını ihraç edemediği ve stokta kaldığı yıllarda finansman sıkıntısını çok fazla hissetmektedir. Böyle durumlarda mal karşılığı, T.C. Ziraat Bankası'ndan kredi alınmaktadır. Örneğin 1990 yılında alınan kredi miktarının 14 milyar civarında olduğu, bunun % 62 yıllık faiz ve 12 ay vadeli temin edildiği yetkililerce ifade edilmiştir. Tabii bu şekilde para sağlanması Gülbirlik'e ağır bir faiz yüküyle birlikte, rehinli olan ürünü satamaması gibi bir durumu beraberinde getirmektedir. Gülçiçeği üreticilerine de ürün bedeli oldukça gecikmeli ödenebilmekte, bu da produktivite üzerine olumsuz tesir yapmaktadır.

Gül yağı ihracatında zaman zaman ortaya çıkan tikanıklıklar, üretilen gül yağlarının stokta kalmasına yol açabilmekte ve ihraç fiyatlarında sürekli bir dalgalanma bulunmaktadır. Örneğin, stokların eritilmesi amacıyla Gülbirlik 1986 yılında 7600 \$/kg olan gül yağı ihraç fiyatını, 1987'de 6300 \$/kg'a, 1988'de 4400 \$/kg'a, 1989 yılında ise 2600 \$/kg'a 1990'da 1890 \$/kg'a, 1991'de 1788 \$/kg'a, 1992'de 1790 \$/kg'a kadar indirmek zorunda kalmıştır (Anonymous 1993). Dünya talebinin sınırlı ve hemen hemen sabit oluşu karşısında, gül yağı üretimini artırmak, bu maddeyi üretenler için pazarlama güçlüklerini artırmak ve fiyatı düşürmek gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Mevcut gül yağı üretimi için, halihazır pazarları genişletmek potansiyel pazarlara girmek kaçınılmazken, üretimi artırmak kendi bindiği dalı kesmek olacaktır.

Fabrikalardan çıkan atıklardan yararlanabilmek için araştırmalar yapılırken, bunların çevreye zarar vermemesi için gerekli tedbirler de alınmalıdır.

Gülbirlik'in amaçlarını gerçekleştirmesi ve üyesi olan gülçiçeği üreticilerine daha etkin hizmet edebilmesi için alınması gereken tedbirler arasında en acil olanı, gülçiçeğinin mevcut dikim alanlarının azaltılması, sınırlandırılmasıdır. Gülçiçeği dikili alanlar mutlaka taban araziden, rakımı fazla olan yerlere çekilmeli ve ihtiyacın üzerinde gerçekleşen üretim, dünya talebinin seviyesine indirilmelidir. Bu sayede hem gül yağı kalitesi yükselecek hem de pazarlama ile birlikte bunun sebep olduğu güçlükler aşılanacaktır. Bu, Türk gülcülüğünün istikbali için çok önemlidir. Çiftçiye taban arazide sökeceği gülçiçeği dikili alanlar için alternatif ürünler önerilmeli, bu konuda hem teknik hem de maddi destek devlet tarafından sağlanmalıdır.

Gül yağı üretimi için Isparta'da yabancı sermayenin son derece modern teknoloji ile üretimde bulunmak amacıyla fabrika kurduğu bir ortamda, Gülbirlik'in mevcut fabrikalarının da bu teknoloji ile rekabet edebilecek yapıya ulaştırılması kaçınılmazdır. Ayrıca yılın 1.5-2 ayı çalışan gül yağı fabrikalarından, bölgede bol miktarda yetişebilen nane ve adaçayı gibi çeşitli bitkilerden yağlar çıkartabilmek imkanları da araştırılmalı, bu kapsamda sözkonusu ürünler için pazar araştırmasına da yer verilmelidir.

İhracatta, müşterinin memnun kalıp ileriki yıllarda da talepte bulunması için kaliteye çok özen gösterilmelidir.

Köylü şartlarında ilkel usullerle elde edilen düşük kaliteli gül yağı ile kaliteli gül yağını karıştırıp, piyasaya düşük fiyatla sürenler için caydırıcı tedbirler getirilmesi, ihracat yönünden üzerinde durulması gereken bir husustur.

Gül üreticisinin güvencesi olan Gülbirlik'e içinde bulunduğu finansman sınırlarını aşması amacıyla uygun şartlarda kredi teminine çalışmalıdır.

Gülbirlik'in başarısı için kooperatifçilik prensiplerine uygun çalışması, bu ilkeleri uygulamaya geçirmesi zorunludur.

1981-1991 yılları arasında Devlet destekleme kapsamına dahil edilmeyen gülçiçeği, yine Devletin bir kuruluşu olan T.C. Ziraat Bankası tarafından rehinli ortak kredisi ile finanse edilmiştir. 1992 yılında gülçiçeği destekleme kapsamına alınmış ve bu sebeple Gülbirlik'in sektördeki sorunları biraz olsun hafifletmiştir.

4.3.2. Gülçiçeği İşleyen Diğer Firmalara Ait Bulgular

Yöneticileri ile anket yapılarak bilgi toplanan gülçiçeği işleyen firmaların yıllık çalışma süreleri 30-60 gün arasında değişmekte olup, gülçiçeğinin toplanma mevsimi olan Mayıs-Haziran aylarında faaliyette bulunmaktadır.

İşletmelerin kuruluş yılları 1958 ile 1987 arasındadır. En eski firma, Gülbirlik'ten dört yıl sonra faaliyete geçmiştir.

Tesislerin kapasiteleri 80-1000 ton/yıl gülçiçeğidir. Kapasitesi en fazla olan işletme bu durumla piyasada dördüncü sırada yer almaktadır. Kapasite kullanım oranı ise % 20 ile % 80 arasında değişmekte ve ortalama % 50 civarında bulunmaktadır.

Firmalar genellikle birer kişiye ait olup, yalnız birisi Fransızlarla ortak faaliyette bulunmaktadır. Bu işletme herşeyin otomatik olduğu yeni bir tesisi de yine Fransız ortağı ile kurmakta ve böylece kapasitesini artırmayı planlamaktadır.

İşletmeler, üreticiden mevsiminde satın aldıkları gülçiçeğini işleyerek, gül yağı ve diğer gül ürünlerini üretmektedir. Firmaların hammadde temininde sınırları yoktur.

Firmaların yatırım sermayesi miktarı 100-250 milyon lira arasında değişirken, bunun önemli kısmını binalar, ekipmanlar ve araçlar oluşturmaktadır.

İşletmelerde genellikle daimi ve geçici personel çalışmaktadır. Daimi işçilerin sayısı 1-10 kişi arasında, geçici işçilerin sayısı ise 10-60 arasında değişmektedir. Firmalar iş azamisinin bulunduğu gülçiçeği işleme dönemi olan Mayıs ve Haziran aylarında, civardan geçici işçi temin ederek, kampanya dönemini tamamlamakta ve dönem sonunda bu işçileri işten çıkarmaktadırlar.

İncelenen işletmeler içinde kredi için bankalara başvurular bulunduğu gibi, yabancı ortaklarla iş yaparak sermaye temin edenler ve kredi faizinin yüksekliği sebebiyle kredi kullanmaktan kaçınanlar da vardır.

İşletmeler genelde verimliliği artırıcı eğitim ve araştırma çalışmaları yapmaktadır.

Üreticilere yönelik olarak gülçiçeklerinin erken saatte getirilmesinin kalite açısından önemi bir firma tarafından sürekli gülçiçeği yetiştiricilerine anlatılmaktadır. Fransızlarla ortak tesis kuracak olan firma ise personelin bir kısmını yabancı dil kursuna göndermektedir. Bu işletmenin sahibinin oğlu kimyacı olduğu için gül yağı kalitesini artırmak yönünde çalışmalarda da bulunmaktadır.

Gülçiçeğini işleyerek gül yağı, konkret, gülsuyu ve diğer gül ürünlerini üre-

ten firmaların iki tanesinin ambalajlama ünitesi ve deposu bulunurken, üç tanesinin kamyon ve kamyonet gibi ulaşım vasıtası vardır.

Firmalar gül yağı için 1-2, 5-5 ve 10 kg. lık bakır ve alüminyum kaplar ile cam şişeleri, konkret için 5 kg.'lık teneke kutu ve plastik kapları kullanmaktadır. İhraç edilecek ürünler ayrıca sandıklanarak üzerleri kapatılmaktadır. İç piyasaya sunulan gül kolonyası, losyonu, şampuanı, kremi ürüne göre 70 gr. ile 1000 gr.'lık cam ve plastik ambalaj kaplar içinde satılmaktadır. Ambalaj kaplarının azda olsa bozuk çıkabildiği olmaktadır.

İşletmeler mevcut şartlarda en kaliteli ürünü üretmeye çalıştıklarını belirtmektedirler. Ürünün kaliteli olması için hammaddenin çok önemli bir yeri bulunduğundan genelde saat 10'a kadar getirilen çiçekler satın alınmakta, ancak firmanın birisi saat 16'ya kadar gülçiçeği alımını sürdürdüğünü belirtmektedir.

İncelenen işletmeler pazarlama ile ilgili ürünü satamamak gibi bir problemle ri olmadığını ifade etmişlerdir. İşletme sahipleri gerektiğinde yurt dışına giderek ürünlerini pazarlamakta ve ihracatta herhangi bir engelle karşılaşmamaktadırlar.

Ürünlerin tanıtımı ve reklamı için yurt dışındaki alıcılara el broşürleri ve kartpostal gönderilmekte, gülcülükle ilgili yurt içinde yapılan sempozyumlara katılan yerli ve yabancı konuklara basılı dökümanlar dağıtılmakta, gerektiğinde kokteyl düzenlenmektedir.

İşletmeler genelde dış pazara yönelik çalıştıkları için satın alıcıların taleplerine göre ürün çeşitlendirmesine gidebilmektedirler.

İncelenen 4 işletmede anket döneminde 408 kg. gül yağı, 60 kg gül konkriti, 7000 kg. gülsuyu; 100 kg. gül losyonu, 1000 kg. gül kolonyası, 100 kg gül kremi ile 200 kg. gül şampuanı stoğu bulunduğu tespit edilmiştir.

Firmalar 1990 yılında gül çiçeği için üreticilere peşin alışlarda 800-1000 TL/kg. 1-2 ay vadeli alışlarda ise 1500 TL/kg. fiyat vermişlerdir.

İhraç edilen ürünlerde fiyat ithalatçı ile karşılıklı anlaşma yoluyla tespit edilirken, daha çok fiyatın yurt dışındaki firmalarca belirlendiği ifade edilmiştir. 1990 yılı itibariyle gül yağının ihraç fiyatı 2200 \$/kg, konkritin 300 \$/kg. olarak gerçekleşmiştir. Gülsuyunun firmalarca Isparta ve civarındaki toptancı ve perakendecilere 2000-4000 TL/litre fiyatla satıldığı ve satışların çoğunlukla peşin yapıldığı belirlenmiştir.

Ürünler yurtiçinde Isparta ve civar iller ağırlıklı olmak üzere Türkiye'nin pek çok yöresinde toptancılara dağıtılmış, ihraç edilen gül yağı ve konkriti ise Fransa ve A.B.D.'ndeki ithalatçılara pazarlanmıştır. Özellikle yurt dışına satışlarda ürün bedelleri peşin olarak tahsil edilmektedir.

İncelenen gülçiçeği işleyen tesislerin karşılaştıkları başlıca sorunlar şunlardır:

a) Gülçiçeklerinin saat 10'dan sonra işletmeye getirilerek, kalitenin olumsuz etkilenmesi.

b) Alacakların tahsilinde, genelde iç piyasadan, karşılaşılan güçlükler.

c) Üretim dönemi sonuna doğru 1 kg. gül yağı elde etmek için daha fazla çiçeğe (5 ton) ihtiyaç duyulması.

- d) Sentetik ürünlerin piyasada gittikçe artan şekilde yer alması.
- e) Toptancıların 3-4 ay vadeli mal satın almak istemeleri.
- f) Ambalaj malzemelerinde az da olsa bozuk malın çıkması,
- h) Hammadde fiyatlarının yüksek olması.
- i) Banka kredilerinin faizinin fazla bulunması.

Üretici firmalar gelecekte gülçiçeği işleyenlerin daha uygun şartlara sahip olması için; sentetik ürünlerin piyasadaki kaldırılması, bunun sağlanması amacıyla Sağlık Bakanlığı'nın ciddi denetimler yapması, ürünlerin tanıtımına ağırlık verilmesi, gülçiçeğinin sabahın erken saatlerinde fabrikalara ulaştırılarak kalitenin korunması ve yükseltilmesi yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

Bilindiği gibi gülçiçeği tesislerinden yılın diğer zamanında (Mayıs-Haziran ayları dışında) yararlanılması üzerinde durulan ve çeşitli alternatifler üretilen bir konudur. Bununla ilgili olarak incelenen işletmelerin yöneticileri şu görüşlere sahiptirler.

a) Isparta yöresinde bol miktarda elma üretilmekte ve Eylül-Mart ayları arasında pazar değeri olmayan çürük elma bulunabilmektedir. Bu çürük elmalardan etil alkol elde edilip, milli ekonomiye katkıda bulunulabilir. Çünkü, Tekel işletmeleri Gen. Md. lüğü etil alkolü ithal etmektedir.

b) Tesislerde soğan yağı, ada çayı, nane yağı v.b. çıkarma imkanı vardır, ancak bunların pazarı bulunamadığı için faaliyette bulunulmamaktadır.

c) Konkret tesisinde ayçiçek yağı, gülyağı tesisinde de anason işlenebilir. Ancak gül yağının kalitesini bozacağı endişesiyle bu işlemlere yer verilmemektedir.

SONUÇ

Araştırma, Isparta İli Merkez ilçesinde tesadüfi tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen gül yetiştiren 50 tarım işletmesinden ve gülyağı imalatı yapan firmalardan anket yoluyla derlenen bilgilere dayanmaktadır. İncelenen tarım işletmeleri gül yetiştirdikleri alana göre I. grup 1-10 da ve II. grup 11 dekar ve daha fazla gül dikili alana sahip işletmeleri kapsamaktadır.

İncelenen işletmelerin ekonomik analizinde tarım işletmeleri bir bütün olarak kabul edilmiştir.

Ortalama işletme arazisi genişliği 45.09 olan tarım işletmelerinin, arazi parça sayısı 5.50 adettir. İşletme arazisinin % 78.75'i mülk arazi, % 21.25'i kira ile tutulan arazidir.

İşletmeler ortalaması, işletme arazisinin % 67.02'si tarla, % 21.58'i gül dikili arazi, % 4.10'u meyvalık arazi, % 2.29'u sebzelik arazi, % 5.01'i ise bağ arazisinden oluşmaktadır.

İşletmelerin ortalama nüfusu 4.96 olup, bunun % 49.19'u erkek, % 50.81'i ise kadın nüfustur. 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusun % 89.52'si bir öğretim kurumundan mezun ve okur yazardır.

İşletmeler ortalaması işgücü varlığı 3.46 EİB'dir. Bir erkek işgücü birimine 13.03 dekar işletme arazisi düşmektedir.

İşletmelerin sermaye durumu fonksiyonlarına göre incelendiğinde aktif sermaye içinde çiftlik sermayesinin % 81.70; işletme sermayesinin % 18.30 olduğu hesaplanmıştır. Çiftlik sermayesi içerisinde toprak sermayesi % 47.32 pay alırken, işletmelerde toplam sermayenin % 95.39'unu öz sermaye meydana getirmektedir. İşletme arazisinin dekarına düşen aktif sermaye miktarı 2.588.648,55 TL'dir.

İşletmeler ortalaması işletme başına gayrisafi üretim değeri 12.419.135 TL'dir. Bunun % 79.11'i bitkisel üretim değeri, (bunun da % 50.89'unu gül üretim değeri) % 20.89'u ise hayvansal üretim değeridir.

İşletmeler ortalaması gayrisafi hasıla 15.065.135 TL olup, aktif sermayeye oranı % 12.91'dir.

İşletme masraflarının aktif sermayeye nisbeti ise % 17.03'tür.

İşletme başına düşen brüt kâr 5.428.610,60 TL, bunun işletme arazisinin dekarına düşeni ise 120.395 TL'dir.

İşletmeler ortalaması saf hasıla negatif (-4.816.206,6 TL) bulunmuştur. Bunun başlıca sebebi işletme masrafları içinde yeralan işletme sahibi ve ailesinin ücret karşılığının yüksek bir değerde olmasıdır. Buna göre aktif sermayenin rantı bulunmamaktadır.

İşletmelerde ortalama tarımsal gelir 4.363.663,50 TL, bunun işletme arazisinin dekarına düşen miktarı 96.776,75 TL, EİB'ne düşen kısmı 488.652,13 TL, ve her yaştaki nüfus başına düşeni 879.770,87 TL'dir.

İncelenen işletmelerde gül yetiştirilebilecek alanlarda alternatif olacak ürünlerden arazinin dekarına en fazla brüt kâr getireni bağ olup, bunu gül, elma ve buğday takip etmektedir.

Yapılan hesaplamalara göre incelenen işletmelerde 1 kg. gülçiçeğinin maliyeti 1990 yılı için 1.435,89 TL bulunmuştur. Bir dekar güllük tesisi için 102,50 saat, üretimi için de 136,69 saat insan işgücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Üretim için gerekli olan işgücünün % 69,79'u hasat, % 30,03'ü ise bakım işlemlerinde sarfedilmektedir.

İncelemeye dahil edilen gül çiçeği işleyen tesisler gülçiçeğinden ince gül yağı, katı gül yağı, gül suyu, gül kremi, gül kolonyası, gül losyonu, gül şampuanı, gül reçeli ve gül sabunu gibi ürünler imal etmektedirler.

Gülbirlik, dünya ince gül yağı üretiminde % 50, ülkemizde de % 80 civarında paya sahip bulunmaktadır. On iki bin ortağı ve bağlı 13 birim kooperatifi olan Gülbirlik'in toplam 365 ton/gün kapasiteye sahip 5 adet gülçiçeği işleyen fabrikası mevcuttur. Gülbirlik son yıllarda hemen hemen aynı kalan talebe karşılık, artan arz yüzünden stokta kalan gül yağı sebebiyle finansal güçlükler içinde bulunmaktadır. Gülbirlik ürettiği gül yağının (400-1524 kg) tamamını ihraç edememektedir. Son sekiz yıllık dönem içerisinde gülyağı ihracatı 123 kg ile 799 kg arasında değişmektedir.

Gülbirlik dışında inceleme kapsamında bulunan 4 adet gülçiçeği işleyen tesisin kapasiteleri 80-1000 ton/yıldır. Yılda 30-60 gün çalışmakta ve kapasiteleri-

nin % 50'sini kullanabilmektedirler. İşletmelerin yatırım sermayeleri 100-250 milyon lira arasında değişmektedir. İşletmelerde 1-10 daimi işçi; 10-60 geçici işçi istihdam edilmektedir.

Firmalar gülyağı kalitesini artırma ve ürün tanıtımı konusunda çalışmalar yaparken, mevcut şartlarda kaliteli ürünü üretmeye gayret göstermektedirler. İşletmelerin ürettikleri malı rahatlıkla pazarlayabildikleri ve gerek iç pazarda gerekse dış pazarda herhangi bir engelle karşılaşmadıkları tespit edilmiştir.

İşletmelerin saat 10'dan sonra gülçiçeği getirilerek kalitenin olumsuz etkilenmesi, gülyağı randımanının düşmesi, sentetik ürün kullanımının artması, girdi fiyatlarının artması, vadeli mal talebi, ambalaj malzemelerinde azda olsa bozukluklar, banka kredilerine uygulanan faizlerin yüksekliği gibi sorunları bulunmaktadır.

Mevcut yapıda, yasal engeller, talep yetersizliği ve gülyağı kalitesine olumsuz etkisi olabileceği düşüncesiyle tesislerden gülçiçeği işleme sezonu dışında istifadenin bugün için zor olduğu yetkililerce ifade edilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda ülkemizde gülcülüğün içerisinde bulunduğu güçlükleri aşabilmesi için alınması gereken başlıca tedbirler şöyle sıralanabilir:

1. Gülyağının dünyadaki üretim miktarı ve dış piyasalarda gülyağı fiyatları sıhhatli bir şekilde ve sürekli takip edilmelidir.

2. Gülçiçeği üreticilerinin tamamı kooperatif çatısı altında biraraya gelmelidir.

3. Gülyağı konusunda faaliyet gösteren kooperatiflerin Devletçe desteklenmesi ve maddi yönden güçlendirilecek kooperatiflerin, ellerindeki gül yağını hemen satma durumunda kalmayıp fiyat hususunda uygun zamanı bekleyerek mallarını satmaları lazımdır. 1954 yılında kurulan, 13 birim kooperatifin bağlı bulunduğu ve 12 bin ortağı olan Gülbirlik'in içinde bulunduğu meseleleri aşması için her türlü yardımın yapılması, Türk gülcülüğü için önem taşımaktadır.

4. Fabrikaların modernize edilmesi gereklidir. Ayrıca senenin 1,5-2 ayı çalışan gülyağı fabrikalarının diğer 10 ay boş bırakılmasını önlemek için bu sürede işlenebilecek uçucu yağ içeren bitkilerin yörede tarımının yapılması teşvik edilmelidir.

5. İhracat sırasında kaliteyi muhafaza açısından eski yağ ile yenisi ve fabrikasyon yağ ile köylü şartlarında elde edilen yağ birbirine karıştırılmamalıdır.

6. Gülyağı konusunda Fransa'nın kurduğu tröstü yıkmak ve Japonya, ABD, İngiltere gibi gülyağı ve konkret alıcısı ülkelerin doğrudan doğruya piyasalarına girmenin yolları araştırılmalıdır.

7. Kullanılacak hammaddenin fazlasıyla mevcut olduğu ülkemizde parfüm ve kozmetik sanayii geliştirilmelidir. Böylece ince gülyağı bu sanayide işlenerek yapılacak parfümlerle daha fazla döviz sağlanabilecektir. Ayrıca sabun yapımı ve gıda sanayi gibi alanlardaki gülyağı kullanımı da artırılmalıdır.

8. Pazar bulmadan gül çiçeği üretiminin artırılmaması gerekir. Çünkü talebin üzerindeki arz karşısında fiyatlar düşmektedir. Mevcut talep şartlarının dikkate alınması ve gülçiçeği sahalarının daha fazla artırılmaması, özellikle güle tahsis edilebildiği gözlenen taban arazilerde alternatif ürünlere yer verilmesi (bağcılık

gibi) kaçınılmazdır. Böylece hem satabileceğinin üzerinde gülçiçeği alımı yaparak zor durumda kalabilen Gülbirlik bu güçlüğü aşacak, hem de gülyaağının kalitesi korunacak, hem de üreticiye daha tatminkar bir fiyat ödenebilecektir.

9. Türk gül yağıının kalitesinin korunması için çiftlik gübresi kullanımı gereklidir. Gülçiçeği üreticileri çiftlik gübresi kullanımı konusunda eğitilmeli ve teşvik edilmelidir.

10. Belli alanlarda belli miktarlarda elde edilecek yağlık gülçiçeğinin özellikle Bulgaristan gülyaağları ile rekabet edebilecek kalite ve vasıfta olması sağlanmalıdır.

11. Yağı alman gülçiçeği posasının değerlendirilme imkanları araştırılmalıdır.

LİTERATÜR

Açıl, A. Fethi-Demirci, Rasih, 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri, A.Ü. Zir. Fak. Yay. No: 880, Ankara.

Anonymous, 1963. Gülyaağı İhracatının Geliştirilmesi Hakkında Rapor, İGEME, Yay. No: 9, Ankara.

Anonymous, 1975. Gül Tarımı, Sanayi ve Pazarlaması, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Ürünleri Değerlendirme ve Pazarlama Dairesi Başkanlığı Yay. No: 35, Ankara.

Anonymous, 1976. Temel ve Diğer Kimyasal Maddeler, Gülyaağı Alt Komisyonu Raporu, DPT Yay. No: 1507, Ankara.

Anonymous, 1981. Köy Envanter Etüdü-32 Isparta, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı Toprak İskan Gn. Md. lüğü Yayını, Ankara.

Anonymous, T.C. Resmi Gazete 18 Ekim 1983, Sayı 18195, Ankara.

Anonymous, 1987. Gülcülük, TOKB Isparta İl Md. lüğü ve Gülbirlik Yayını, Isparta.

Anonymous, 1988. Türkiye'de Üretilen Tarım Ürünlerinin Üretim Girdileri ve Maliyetleri Rehberi, Köy Hiz. Gn. Md. lüğü Yay. No: 58, Ankara.

Anonymous, 1988. Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985 Isparta, DİE. Yay. No: 1237, Ankara.

Anonymous, 1989. Normal Genel Kurul Toplantısı, 1989 İş yılı 5 Haziran 1990. Gülbirlik Yayını, Isparta.

Anonymous, 1993 Gülçiçeği Ekonomik Raporu T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Aras, Ali, 1956. Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, A.Ü. Zir. Fak. Yay. No: 100, Ankara.

Demirci, Rasih, 1978. Kırşehir Merkez İlçesi Hububat İşletmelerinde Optimal İşletme Organizasyonları ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüklerinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma, Teksir, Ankara.

Dinçer, Hamza, 1976. Tarım İşletmelerinde Makina Kullanma Masrafları, Ankara.

Erkuş, Ahmet, Demirci, Rasih, 1985. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, A.Ü. Zir. Fak. Yay. No: 944, Ankara.

Güneş, Turan, Arkan, Rauf, 1988. Tarım Ekonomisi İstatistiği, A.Ü. Zir. Fak. Yay. No: 1049, Ankara.

Güngör, İbrahim, 1990. Isparta Bölgesinde Gülbirlikte Üretimi Yapılan Gülyaağının Üretim Sorunları ve Gülyaağçığı Taşıma Maliyetlerinin Minimizasyonu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Işık, Hüsnü, 1953. Isparta'da Gülcülük ve Gülyaağcılık, Tarım Bakanlığı Neşriyat ve Haberleşme Müd. Yayını No: 691, Ankara.

Özçelik, Ahmet, 1990. "Türkiye'de Gülyaağı Üretimindeki Güçlükler ve Kooperatifçilik", Karınca Sayı 640, Ankara, s. 22-26.

Özçelik, Ahmet, 1991. "Gülbirlik ve Sorunları", Karınca Sayı: 655, Ankara, s. 18-21.

Toker, Hüseyin, 1978. Amortisman Nisbetleri, Ankara.

Uçar, İskender, 1986. Isparta Yöresinde Elma ve Gülnün Üretim Girdileri ve Maliyetleri, TOKB Köy Hizmetleri Gn. Md. İüğü Konya Araş. Enst. Md. İüğü Yayın No: 124, Konya.

Yalçın, Sevim, 1988. Türkiye'de Uçucu Yağlar Üretimi ve Dış Pazarlama İmkanları, İGEME Yayını, Ankara.

TÜRKİYE'DE SULAMA ŞEBEKELERİNİN VERİMLİ OLARAK İŞLETİLMESİ AÇISINDAN SULAMA KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİNİN ÖNEMİ VE GELİŞTİRİLEBİLME OLANAKLARI

Nurşen ALBAYRAK *
Harun TANRIVERMİŞ *
Erdemir GÜNDOĞMUŞ *
İlkay POLAT *

1. GİRİŞ

Hızla artan nüfusun dengeli ve yeterli beslenebilmesi için, tarımsal üretimin artış hızının nüfus artış hızından yüksek olması gerekir. Türkiye'de kültür arazisinin son sınıra ulaşmış olması nedeniyle, birim alandan alınan ürün miktarının yükseltilmesi yoluyla tarımsal üretimi artırabilmek mümkündür. Modern tarım teknolojisi, artan sulama yatırımlarıyla birlikte bir çok bitkisel üretim fırsatını yaratmaktadır. Bununla birlikte kontrollü su arzı; gübre, hastalık ve zararlılarla mücadele gibi diğer girdilerin birlikte kullanımı ile en yüksek rekolteyi elde etmeye olanak sağlamaktadır (Carruthers and Clark, 1983). Birim alandan alınan ürün miktarının artırılmasında öncelikle sulama, gübreleme, kaliteli tohumluk, tarımsal mücadele vb. girdilerin kullanımının yaygınlaştırılması gereklidir. Ancak modern tarımsal girdiler kullanılarak, toprak sermayesi verimliliğini optimum düzeye çıkarabilmede sulama, en önemli faktördür. Bu nedenle tarım kesiminde yaşayanların refah seviyelerinin yükseltilmesi için sulama yatırımlarına önem verilmesi ve sulama ile birlikte, entansitenin artırılması hedef olarak seçilmelidir. Sürdürülebilir bir sulu tarım üretimi için, öncelikle sulu tarım yapan çiftçilerin çağdaş anlamda organize olması ve eğitilmesi gerekmektedir. Daha sonra mevcut su ve toprak potansiyelinin devamlı kullanıma imkan verecek, suyu doğal çevreye zarar vermeden etkin ve dengeli bir şekilde çiftçilerin kullanımına sunabilen bir sulama tesisinin varlığı söz konusu olmaktadır. Günümüzde bu iki faktörün çağdaş anlamda ekonomik olarak kullanılması zorunlu olmaktadır (Sayın, 1993).

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bl.

Tarımsal üretimde verimliliğin artırılabilmesi için öncelikle toprak ve su kaynaklarının en etkin şekilde kullanımı sağlanmalıdır. Türkiye'de yıllık ortalama yağış 653 mm olup, buna karşılık gelen su potansiyeli 509 milyar m³'dür. Genel olarak toprak varlığı ile su kaynakları arasında bir dengenin bulunduğu ileri sürülse bile, bugünkü teknoloji seviyesinde havzalar arasında su iletiminin güç ve büyük yatırımlar gerektirmesi nedeniyle bazı havzalarda su kaynakları ihtiyaca oranla yetersizdir. Mevcut potansiyelin 95 m³'ü yerüstü ve 9.5 milyar m³'ü yeraltı olmak üzere toplam 104.5 m³'ünden faydalanılabilmektedir. Yararlanılabilir su kaynaklarının ancak % 13.5'inden aktif olarak yararlanılabilmektedir. Son birkaç yıl içinde vejetasyon devresinde yeterli yıllık ortalama yağışı alan bölgelerdeki kısa süreli kuraklık, yetiştirilen ürün çeşidine bağlı olarak üretimde % 20-70 oranında düşüklüğe neden olmuştur. Hangi iklim koşullarında olursa olsun, ülkemizin hemen her bölgesinde tarımsal üretimi en fazla etkileyen ve çoğu kez minimum faktör durumunda bulunan sulama, modern tarım teknolojisi ve girdilerinin kullanımında etkinliği artırarak tarımsal üretim değerini kuru koşullara oranla 9-15 kat artırabilmektedir. Türkiye'de yıllık ortalama yağış entansif tarım için yeterli olsa bile; yağışın mevsimlere dağılımının dengesizliği ve vejetasyon devresi içinde düşen miktarının nispeten az olması nedeniyle, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarından yararlanabilme imkanlarının geliştirilebilmesi için büyük yatırımların yapılması gereklidir. Su rejimini düzenlemek, taşkınlardan korunmak ve mevcut potansiyelden en rasyonel şekilde faydalanabilmek için 613 adet barajın yapılması gerekmektedir.

Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir arazi miktarı 8.5 milyon ha kadardır. Ancak drenaj koşulları da dikkate alındığında, bu miktar 12 milyon ha'a çıkabilmektedir. Sulanabilir arazi varlığının ancak 3.5 milyon ha'ı sulanabilmektedir. Sulamadan beklenen avantajların gerçekleşmesinde, fiziksel yatırımlar kadar sulamayı gerçekleştirecek organizasyon tipi de etkili olmaktadır. Sulamada etkinliğin artırılması, çiftçinin sulu tarım konusunda eğitilmesi ve toplam şebeke verimliliğinin yükseltilebilmesi için sulama organizasyonunun en iyi şekilde düzenlenmesi gereklidir. Benimsenen ekonomi politikasında meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak, sulama işletmeciliğinde devletçi bir yapıdan, tüzel ve özel kişi işletmeciliğine yönelme söz konusudur. Avrupa ülkelerinin çoğunda, ABD, Kanada vb. ülkelerde devlet, sulama için gerekli fiziksel yatırımları gerçekleştirmekte ve bu sistemlerin işletilmesi için sulama kooperatifleri ve birliklerinin kurulması için teşvik etmekte ve bu organizasyonlar geliştirilerek devletin şebeke işletmeciliği için yapması gereken harcamalardan tasarruf edilmektedir. Ancak bu tip işletmelerin başarılı olabilmesi için gerekli yasal, kurumsal ve finansal desteğin sağlanması oldukça faydalı olmaktadır. Fakat Türkiye'de sulama kooperatifleri ve birlikleri yeterince gelişmemiştir. Bu nedenle sulama işletmeciliğinde halâ devlet egemen durumdadır. Bu yapı sulama yatırımları için kaynağın önemli kısmının sulama şebekelerinin bakım, onarım ve diğer işletme giderlerine ayrılmasına neden olmaktadır. Sulanan arazi genişliğinin artırılabilmesi için fiziksel yatırımların miktarının istenilen seviyeye çıkarılması gereklidir. Sulama için ayrılan mali kaynakların en uygun yatırım alanlarına ayrılması, kaynak kullanımının etkinliğini artıracaktır.

2. TÜRKİYE'DE SULAMA SİSTEMLERİNİN İŞLETMECİLİĞİNDE GÖREV ALAN ORGANİZASYONLAR

Büyük miktarda parasal harcama yapılarak inşa edilen sulama şebekelerin-

den beklenen faydaların sağlanabilmesi için iyi bir şebeke işletme organizasyonunun kurulması ve çalıştırılması gereklidir. Ancak ülkemizde uzun yıllar sadece sistem inşasına büyük önem verilmiş, yönetim ve organizasyon konusu ihmal edilmiş ve bu nedenle de çoğu tesisler kısa sürede ekonomik ömürlerini tamamlamış ve sulamadan beklenen oranda refah artışı sağlanamamıştır. Sulama yoluyla çiftçinin daha iyi yaşama imkanlarına kavuşabilmesi ve dolayısıyla refah seviyesinin yükseltilebilmesi için sulama organizasyonunun; işletme, bakım ve onarım, yönetim ve sulamayı finansal ve teknik yönden destekleme gibi hizmetleri yerine getirmesi gereklidir. Yasal ve kurumsal yönden Türkiye'de sulama sistemlerinin işletilmesinde görev alan organizasyonlar 4 grupta toplanabilir.

2.1. Şahıs Sulama İşletmeciliği: Genel olarak bireysel üreticilerin kendi tarlalarını sulamak için nispeten küçük sistem kapasiteli olarak planladıkları ve bireysel olarak işlettikleri tesislerdir. Bu tesislerin bakım, onarım, yönetim ve işletmeciliği için gerekli giderlerin tamamı, çiftçilerce yapılmaktadır. Fesih olan bazı kooperatif tesisleri ve kamu kuruluşlarınca inşa edilen bazı tesislerin işletmeciliği de çiftçilere devredilebilir. Bu durumda bu tesislerin yalnızca kullanım hakkı bireysel üreticilere aittir ve bu tesislerin işletme giderleri üreticilerce karşılanır. Ülkemizde yaklaşık 1.000.000 ha alan halk tarafından sulanmakta olup, bunun toplam sulanan alan içindeki oranı % 28,3'dür (Çizelge 1). Bu tesislerin tüm giderleri üreticiler tarafından karşılandığından devletin büyük işletme giderleri yapmasına gerek kalmamakta ve sulama randımanı yüksek olmaktadır. Ancak tesisler küçük kapasiteli olduklarından sınırlı bir alana hizmet götürmektedirler.

Çizelge 1- Türkiye'de Sulanan Alanların Organizasyon Tiplerine Göre Dağılımı

Organizasyon Tipi	Sulanan Alanın Miktarı	Toplam Sulanan Alan İçindeki Oranı (%)
Kamu Sulama Organizasyonları	2.183.623	62.3
1. DSI	1.092.908	31.2
2. KHGM	1.090.715	31.1
Şahıs Sulama Organizasyonları	1.000.000	28.5
Sulama Kooperatifleri	241.660	6.9
Sulama Birlikleri	19.048	0.5
Yerel Yönetimler	60.552	1.7
Diğerleri (*)	2.062	0.1
Toplam	3.506.945	100.0

Kaynak: Anonymous, DSI İşletme ve Bakım Dairesi Başkanlığı Kayıtları (Yayımlanmamış), 1993, Ankara.
Anonymous, TKB Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü İşletme Dairesi Kayıtları (Yayımlanmamış), 1993, Ankara.

(*) DSI'ce inşa edilen üniversiteler ve tarımsal kalkınma kooperatiflerine devredilen sulama alanlarıdır.

2.2. Devlet Sulama İşletmeciliği: Bitkilerin vejetasyon devresinde ihtiyacı olan suyun temininde yeraltı ve yerüstü su kaynaklarından faydalanılabilir. Yer üstü su kaynaklarından enerji üretimi, sulama, taşkınlardan korunma, havza düzenleme vb. alanlarda faaliyette bulunmak amacıyla 1953 tarih ve 6200 sayılı Yasa ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca 1960 tarih 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Yasa ile ilgili tüm çalışmalar bu kuruma verilmiştir. 1960 yılında TOKB'na bağlı Toprak-Su Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Daha sonra bu Bakanlık ile ilgili olarak yapılan reorganizasyon çalışmaları ile Toprak-Su Teşkilatının yerine 1984 tarih ve 235 sayılı KHK ve 1985 tarih 3202 sayılı Yasa ile Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) kurulmuştur. Türkiye'de büyük ve küçük sulama yatırımlarının hemen hemen tamamına yakın kısmı bu iki kamu kuruluşunca yapılmaktadır. Genel olarak DSİ, ülke içinde çeşitli havzalarda büyük ölçekli sulama tesislerinin yapılması ve işletilmesi ile ilgilenmektedir. Bu tesislerin sayısının az olması ve devredecek başka organizasyonların bulunmaması nedeniyle bu şebekeler DSİ tarafından işletilmektedir. DSİ sulamalarının toplam sulanan alana oranı % 31.2'dir. KHGM ise genellikle tek bir üniteye, daha çok küçük ölçekli gölet, regülatör ve tarla içi geliştirme hizmetlerini yapmaktadır. Bu yatırımların sayıları fazla ve ülke içinde çeşitli bölgelere dağılmış durumdadır. KHGM sulamalarının toplam sulanan alana oranı % 31.1'dir. DSİ, tarım sektörü kamu yatırım bütçesinden % 51, KHGM ise % 21 oranında pay almaktadır. DSİ bu payın % 29'unu büyük sulamalara ayırmakta ve KHGM'nde ise ancak % 4'ü tarla içi geliştirme hizmetlerine ayrılmaktadır (Özçelik, 1991). Ancak sulama yatırımlarının, tarımsal üretim amaçlarına uygun olarak sürekliliğinin sağlanması için bu bütçe imkanlarının yeterli olduğunu söylemek güçtür. Çünkü bu kurum, yıllık bütçelerinin önemli bir kısmının şebeke bakım, onarım ve işletmeciliği için tahsis etmek zorundadır. Ancak inşa edilen şebekelerin işletmeciliğinin çeşitli organizasyonlara devredilebilmesi olanakları araştırılmalıdır. Böylece sulama tesislerinin işletme giderleri için yapılacak harcamalar, yeni sulama şebekelerinin inşasına ayrılabilir. Devlet sulama işletmeciliği; devletin belirlediği tek taraflı ilkeler çerçevesinde hareket edilmesi, çiftçilerin sulama ücretlerinin ödemesi konusundaki isteksizliği sonucu devlet bütçesine ek bir yük getirmesi nedeniyle yeni sulama yatırımlarına yeterli kaynağın ayrılamaması, bakım ve onarım faaliyetlerinin zamanında yapılamaması ve çiftçi eğitimi konusuna yeterli önemin verilmemesi nedeniyle şebeke randımanlarının düşük olması gibi önemli sakıncaları mevcuttur (Çevikbaş, 1992). DSİ'ce işletilen şebekelerde sulama oranının % 65-70 gibi düşük bir oranda olması, devlet sulama işletmeciliğinin yeterince başarılı olmadığını göstermektedir. Devlet, sulu tarımın geliştirilmesi için önemli miktarda yatırımlar yaparken sulama ücreti yoluyla elde ettiği gelirin düşük olması da ilgi çekicidir. Halen DSİ'nin işletme ve bakımını yürütmekten sorumlu olduğu 190 civarında sulama şebekesine yapılan yıllık yatırımların % 28'i işletme bakım ve onarımı için kullanılmaktadır. Bununla birlikte 1990 yılında tahakkuk eden sulama ücretleriyle, 1991 yılının işletme-bakım masraflarının % 17'sini ancak karşılayabilmektedir (Sayın, 1993). Bir çok ülkede devlet, sulama sistemini inşa etmekte ve işletmeciliğini ise tesisden faydalanan üreticilerin kurdukları kooperatif veya sulama birliklerine devretmektedir. Devlet, sulama işletmeciliğinin çeşitli sakıncaları nedeniyle bu yöntemi benimsemektedir. Bu nedenle devletin bu konudaki temel görevi; gerekli etüdlerin yapılması, sistem planlaması, inşa edilmesi ve sulama işletme sistemlerinin teşvik edilmesi olmalıdır. Ancak Türkiye'de sulanan alanların %

62.3'ünün kamu kurumlarınca yapıldığı dikkate alınırca, çeşitli nedenlerle yeterince gelişmemiş olan diğer organizasyonların geliştirilmesine büyük önem verilmesi kaçınılmazdır.

2.3. Sulama Kooperatifleri İşletmeciliği: Dünyada kuraklık tehlikesinin söz konusu olduğu bütün ülkelerde, çok eski tarihlerden itibaren sulama tesislerinin ortaklaşa veya kooperatifler aracılığıyla işletildiği görülmektedir. ABD'nin California, Colorado ve Montana eyaletlerinde binlerce sulama kooperatifi bulunmaktadır (Mülayim, 1992). Bir çok Asya ülkesinde de kırsal kesimde kooperatif benzeri organizasyonlar sulama işletmeciliğinde etkili olmaktadır. Türkiye'de Sulama Kooperatifleri 1163 sayılı Kooperatifler Yasası'na göre kurulmaktadır. İlk sulama kooperatifleri Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Toprak-Su Genel Müdürlüğü bünyesinde Toprak-Su Kooperatifleri adı altında kurulmuştur. 1988 yılında 1163 sayılı Yasa'nın bazı maddelerini değiştiren 3476 sayılı Yasa'nın yürürlüğe girmesiyle Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na 1989 yılında sulama kooperatifleri tip anasözleşmesi hazırlanmıştır. Böylece daha önceleri "Toprak-Su Kooperatifleri" adı altında kurulan kooperatiflerin adı "Sulama Kooperatifi" olarak değiştirilmiş ve kooperatiflere yeni anasözleşmeye göre itibaklarını yaptırmak için 1 yıl süre verilmiş ve gerekli işlemleri yaptırmayan kooperatifler feshedilmiştir. Sulama kooperatiflerinin amaçları ve çalışma konuları arasında; toprak muhafaza ve sulama tekniğinin zorunlu kıldığı durumlarda KHGM teknik yardımlarından yararlanarak arazi toplulaştırması yapmak, arazi ıslahı yapmak, ortaklarını sulu tarım konusunda eğitmek, ortaklarının kredi ihtiyaçlarını temin etmek, sulama için gerekli alet ve ekipman, enerji vb. temin etmek, üretime yönelik hizmetlerin yanında tüketim maddelerinin de temin edilmesi vb. olarak sıralanabilir (Anonymous, 1989). Sulama kooperatifleri, şebeke verimliliğini yükseltme, sulama için gerekli olan yardımcı hizmetleri sağlama ve diğer tarım kooperatiflerinin görevleri arasında yer alan temin, tedarik ve pazarlama gibi hizmetleri de yerine getirerek çok amaçlı kooperatif olarak çalışmaktadır. Bu nedenle sulama kooperatifleri "tarım hizmet kooperatifleri" arasında yer almaktadır.

Sulama kooperatiflerinin kurulabilmesi için; öncelikle arazi kullanım kabiliyeti ve ekonomik koşullar dikkate alınarak sulanabilir nitelikte olan arazilerin sınırlarının DSİ tarafından belirlenmesi, sulama yatırımlarının yapılması ve suyun düzenli olarak araziye dağıtılması için gerekli olan yatırımlarında KHGM tarafından yapılması gereklidir. DSİ'ce yapılan sulama yatırımlarının bedeli, 5 yıl ödemesiz, 30 yılda faizsiz ve eşit taksitlerle kooperatif tarafından geri ödenmektedir. KHGM tarafından yapılan yatırımlar, geri ödemesiz çiftçinin hizmetine sunulmaktadır. Ancak yerüstü sulamalarında KHGM yatırımlarının bedeli, kooperatif tarafından belirli bir süre içinde geri ödenmektedir. 167 sayılı Yeraltı Suyu ile ilgili Yasa'ya göre, sulama kooperatifleri kuran çiftçiler, DSİ'ce yapılan yatırımların geri ödenmesini bir protokolle kabul ettiği takdirde devir işlemlerine başlanır. Böylece kamu hizmetlerinin hacmi bir ölçüde sınırlanabilmekte ve üreticinin sulama yönetimine aktif olarak katılımı sağlanmaktadır. Ancak bir çok ülkede sulama kooperatifleri, küçük ölçekli yatırımlarının planlanması, şebekelerin inşaatı ve işletmeciliği hizmetlerini de yürütmektedir. Türkiye'de ise kooperatif hareketin yeterince gelişmemiş olması ve kırsal kesimde inaktif durumda bulunan tasarrufların yatırıma yöneltilemesinde etkili olamaması nedeniyle, kırsal kesime yönelik yatırımların önemli kısmı Devlet tarafından yapılmaktadır. Sulama şebekeleri Devlet tarafından inşa edilmekte, ancak işletmeciliği

kooperatiflerce yapılabilmektedir. Türkiye'de daha çok küçük su işleri yatırımıyla ilgili olarak sulama kooperatifleri başarılı bir şekilde çalışabilmektedir. Ancak kaynak koşulları bakımından küçük bir proje alanı içinde yapılabilen, nispeten az harcama ve kısa vadeli projelerde sulama kooperatifleri, hem yatırımların yapılması ve hem de işletilmesi yönünden birlikte ele alınmalıdır.

1991 yılından önce özellikle yeraltı suyu kullanılarak yapılacak sulamalarda kooperatifin kurulması teşvik edilmiştir. Ancak 1991 yılında yayınlanan 1991/026 nolu genelge ile 1992 yatırım programından itibaren yerüstü sulamalarından elektropompajlı ve göletli tesislerin yatırım programına alınabilmeleri ve inşa edilebilmeleri için önceden sulama kooperatifinin kurulması gereklidir. KHGM'nce yapılacak yatırım projelerinin uygulanabilmesi için projeden faydalanacak üretici sayısının en az 15 olması gerektiğinden, sulama kooperatifinin kuruluşu için bu ortak sayısının sağlanması gereklidir. Sulama kooperatiflerinde ortak sayısı su potansiyeli dikkate alınarak sınırlandırılabilir. Bu kooperatiflerde en önemli sorun, şebekenin bitki deseni dikkate alınarak etkin bir su dağıtım planının belirlenmesidir. Projede belirtilen bitki desenine uyulmaması ve su dağılım planında öngörülen miktardan daha fazla su kullanan üreticilerden kontrollü su kullanımını teşvik amacıyla, ilave su ücreti alınabilir. Alınacak su ücreti, kooperatif ve işletilen şebekenin yıllık bakım, onarım ve kooperatifin işletme giderlerini karşılayacak ve sistemin geliştirilmesinde kullanılacak yedek akçe fonunun oluşturulmasını sağlayacak miktarda olmalıdır. Kooperatifte çalışan teknik eleman dışındaki yöneticiler sulama hizmetlerinden faydalanan üreticiler olduklarından bunlara ücret ödenmez. Bu nedenle etkili bir sulama kooperatifçiliği sisteminin geliştirilmesi durumunda çiftçi daha az su ücreti ödeyerek sulama yapabileceği gibi, kooperatifçiliğin diğer sosyal ve ekonomik avantajlarından da faydalanabilecektir. Kooperatiflerde yönetim açısından üreticiler kendi kendilerini yönettiklerinden başarılı olamayan yöneticileri, genel kurullarda değiştirebilmektedirler. Bunlar sınırlı sorumlu kooperatifler olduğundan ortaklar kooperatifin üçüncü şahıslara olan borcundan tüm mal varlıkları ile değilde üyelik sırasında taahhüt ettikleri ortaklık paylarının 10 katı kadar sorumluluk yüklenmektedir. Kooperatiflere devredilen tesislerin kullanım hakkı kooperatife, mülkiyeti ise Devlete aittir. Bir çok ülkede sulama kooperatiflerinde kısmen veya tamamen zorunlu bir ortaklık söz konusu olup, ortaklık payı ortağın sulanacak arazi genişliğine ve kullanacağı su miktarına göre belirlenmektedir. Türkiye'de sulama kooperatiflerinde yüklenilecek bir ortaklık payı 10.000 TL. olup, bir ortak kooperatife girişte en az 10 ortaklık payını taahhüt etmekle yükümlüdür. Ayrıca ortakların proje sahası içinde sahip oldukları arazinin her 5 dekarı için birer pay yüklenmeleri gereklidir (Anonymous, 1989).

Türkiye'de ilk sulama kooperatifi 1964 yılında Aydın ili Karacasu ilçesinde kurulmuştur. 1970'li yıllara kadar Avrupa ülkelerine işçi göndermede kooperatif kuran ortaklara öncelik verilmesi nedeniyle, kooperatif sayılarında hızlı bir artış olmuştur. Bu kooperatiflerin sulama dışındaki amaçlarla kurulmuş olmaları ve faaliyetlerinde de başarılı olamamaları nedeniyle, 1969 tarih ve 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na 1972 yılına kadar uyum işlemlerini yaptırmadıklarından 348 sulama kooperatifi (toplam kooperatiflerin % 33'ü) aynı yıl fesh olmuştur (Çevikbaş, 1992). 1992 yılında Kooperatifler Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 3476 sayılı Yasa'ya uyum işlemlerini yaptıran 2187 adet sulama kooperatifi çalışmasını sürdürmektedir. 1991 yılına kadar sulama kooperatifleri, daha çok yeraltı suyu sulamalarında çalışabilmektedir. Yeraltı suyu kullanılarak 241.600

ha arazi kooperatiflerce sulanmış olup, bu miktarın toplam yeraltı suyu sulamalarındaki payı % 82'dir. Gerek yeraltı ve gerekse yerüstü suyu ile sulama yapan kooperatifler belirli bölgelerde toplanmış durumdadır. Yeraltı suyu rezervinin mevcut ve yeterli olduğu bölgelerde, jeolojik olarak kapalı havzalarda ve sahil bölgelerde sulama kooperatifleri kurulmaktadır. Genel olarak Konya-Afyon, Eskişehir, Isparta, Burdur, Niğde, Aksaray, Karaman, Kayseri, Denizli gibi kapalı havzaya sahip iller ile İzmir, Antalya, Manisa, Samsun, Hatay, Aydın gibi sahil bölgelerindeki illerde sulama tesisleri kooperatiflerce işletilmektedir. Bu bölgelerde modern tarımın uygulanabilmesi, işletmecilerin pazar ile ilişkilerinin oldukça gelişmiş olması ve dolayısıyla sosyo-kültürel yapılarının uygunluğu, kooperatifin başarısını artırabilmektedir.

Çizelge 2- Türkiye'de Sulama Kooperatiflerinin Sayıları ve Çalışma Durumları

Yıllar	Her Yıl Açılan Kooperatif Sayısı	Açılan Toplam Kooperatif Sayısı	Fesh Olan Kooperatif Sayısı	Çalışan Kooperatif Sayısı
1965	201	214	-	214
1970	33	850	-	850
1975	59	1.249	-	1.249
1980	32	1.533	2	1.531
1985	57	1.765	5	1.760
1986	45	1.810	17	1.793
1987	64	1.874	17	1.857
1988	53	1.927	23	1.957
1989	32	1.959	2	1.957
1990	75	2.034	3	2.031
1991	84	2.118	407	1.711
1992	69	2.187	-	2.187

Kaynak: Anonymous, TKB Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü İşletme Dairesi Kayıtları (Yayımlanmamış), 1993, Ankara

Genel olarak sulama kooperatifleri; yeraltı, gölet, cazibeli, elektropompajlı sulamalar ve tarla içi geliştirme hizmetleri alanlarında çalışmaktadır. Ancak bu işletmeler gerekli çalışma ortamının oluşturulamaması, profesyonel yönetici ve teknik eleman yetersizliği, finansal sorunlar, kooperatif-ortak ilişkilerinin zayıflığı vb. nedenler ile beklenen başarıyı gösterememişlerdir. 1991 yılında 2118 adet kooperatifin % 41'i ve 1992 yılında ise 2187 adet kooperatifin % 39'u fesh olmuştur. Şebeke inşa edilmeden kooperatifin kurulması ve sonuçta bu kooperatifin çalışmasına devam edecek kadar rezervin bulunmaması veya şebekelerin çalışmayacak kadar yıpranmış olmaları nedeniyle fesh olan kooperatif sayıları yıllar itibarıyla artmaktadır. Tarla içi geliştirme hizmetleri amacıyla kurulan kooperatiflerde fesh olan kooperatiflerin oranının çok yüksek olmasının nedeni, daha önceki yıllarda bu kooperatiflerin sulama dışı amaçlar için kurulmuş olmasıdır. Cazibeli sulamalarda, sulama suyunun bol olması, işletme için fazla bir gider gerektirmemesi nedeniyle, bu sistemler daha çok mahallî idarelerce işletildiğinden (Çevikbaş, 1992), bu alanda kooperatif faaliyeti daha azdır. Ancak

üreticiler isterlerse bu şebekelerde de kooperatif kurabilir. Elektropompajlı tesislerde su maliyetinin yüksek olması, sistem elemanlarının uygun koşullarda çalıştırılmaması nedeniyle kısa sürede ekonomik ömür tamamlanmakta ve yeraltı sularında ise gerekli etüdler yapılmadan kooperatifin kurulması kooperatiflerin başarısını azaltmaktadır. Göletten sulamalarda fesh oranınının 1991 yılında % 28 ve 1992 yılında % 24.5 olması nedeniyle, göletten sulamalarda kooperatiflerin başarılı olarak çalışabildikleri söylenebilir. O halde ilgili kamu kuruluşlarının göletten yapılacak sulamalarda öncelikle kooperatif kurulmasını teşvik etmeleri, sulama işletmeciliğinde kooperatiflerin başarısını artırabilecektir. Fesh olan sulama kooperatiflerinin işlettikleri tesisler; DSİ, belediyeler, muhtarlıklar, tarımsal kalkınma kooperatifleri, şahıslar ve tarımsal araştırma enstitüleri ve üniversitelere devredilmekte veya tesisin faaliyetine son verilmektedir.

Çizelge 3: Türkiye'de Mevcut Sulama Kooperatiflerinin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı ve Çalışma Durumları

Yıllar	Kooperatifin Çalışma Durumu	Kooperatifin Faaliyet Alanı					Toplam Sulama Kooperatifleri
		Yeraltı Suyu ile Sulama	Elektro Pompajlı Sulama	Yerüstü Suyu ile Sulama			
				Cazibeli	Gölet	TİGH*	
1991	Çalışan Kooperatif	892	225	67	70	1	1.255
	Fesholmuş Kooperatif	389	197	239	25	13	863
	Toplam	1.281	422	306	95	14	2.118
1992	Çalışan Kooperatif	963	236	71	74	1	1.345
	Fesholmuş Kooperatif	375	194	236	24	13	842
	Toplam	1.338	430	307	98	14	2.187

Anonymous, TKB Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü İşletme Dairesi Başkanlığı Kayıtları (Yayınlanmamış), 1993, Ankara

Sulama kooperatiflerinin kurulabilmeleri için öncelikle kooperatif kurulması istenen alanda gerekli etüdlere yapılması için KHGM Bölge ve İl Müdürlükleri'ne müracaat edilmelidir. Gerekli etüdler tamamlandıktan sonra, eğer kooperatifin kurulması için yeterli rezerv var ise KHGM kooperatifin kuruluş işlemlerinin başlatılması için gerekli belgeleri TKB Teşkilatlandırma ve Destekleme Genel Müdürlüğüne gönderir. Diğer işlemler de tamamlandıktan sonra kooperatif kurulur. Sulama kooperatiflerinde tüm teknik ve hatta idari konularda KHGM'nin müdahale hakkının bulunması demokratik yönetimi olumsuz etkilemektedir. Bu kooperatiflerde devlet vesayeti yerine, KHGM sadece bunlara teknik danışmanlık yapmalı ve yol gösterici olmalıdır.

Türkiye'de sulama konusunda, sulama kooperatifleri dışında yine 1163 sayılı Yasa'ya göre kurulan Çok Amaçlı Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri de çalışmalarda bulunmaktadır. Özellikle DSİ tarafından inşa edilen ve işletilmekte olan şebekelerin çeşitli nedenlerle devredilmesinin gerektiği durumlarda eğer yörede sulama birliği yok ise, bu şebekeler Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine devredilebilmektedir. 1992 yılında DSİ'ce inşa edilen 5 adet tesisin işletmeciliği ve 1375 ha alanın sulanması görevi bu kooperatiflere devredilmiştir. Bu kooperatiflerin DSİ'ce devredilen tesisleri başarılı olarak işletmemeleri ve devredilen

tesislerden % 1.7 oranında bir pay almalarının esas nedeni bu kooperatiflerde sulamanın bir yan hizmet olarak ele alınması ve gerekli teknik hizmetleri verecek elemanlara sahip olmamalarıdır.

2.4. Sulama Birlikleri İşletmeciliği: Gelişmiş bir çok ülkede devlet büyük sulama yatırımlarını planlamakta ve inşaatını tamamlamakta, sulama şebekesinde suyun kontrolü, sulama ve tarla içi geliştirme hizmetleri gibi işletme ve bakım faaliyetlerinden sorumlu organizasyonların da kurulmasına önem vermektedir. Genel olarak sulama şebekelerinde tüm işletmecilik faaliyetlerini yürüten organizasyonlara sulama birlikleri veya sulayıcı birlikler adı verilmektedir (Beyribey ve Ark., 1992). ABD, Pakistan, Hollanda, Tayvan gibi ülkelerde, inşa edilen sulama şebekelerinin işletilmesinde sulama birliklerinden faydalanılmakta ve devletin sulama işletmeciliğindeki tüm görevleri bu birlikler tarafından yapılmaktadır. Birlikler; sulama hizmeti yanında tarla içi geliştirme hizmetlerinin yapılması, bakımları, drenaj, taşkından korunma, arazi ıslahı gibi işlemleri de yapar. Bir çok gelişmiş ülkede, sulama birlikleri teknik gelişmelerden daha iyi faydalanabilmektedir. Örneğin, birliklerde suyun ekonomik olarak kullanımını sağlamak ve belirli bir rezervden sulanabilecek optimum arazi genişliğine ulaşabilmek için, su dağıtımının planlanması ve sulama sonuçlarının izlenmesinde bilgisayar teknolojilerinden faydalanılabilmektedir. Salt River Projesinde olduğu gibi ABD'deki sulama projelerinin önemli bir kısmı uzaktan kumanda sistemi yardımıyla işletilmektedir. Özellikle kanallar üzerindeki kapaklar uzaktan kumanda ile açılıp kapanmakta, istenilen noktada debi ölçülebilmektedir. Ayrıca çiftçiler, Toprak Muhafaza Teşkilatı'ndan, sulama zamanlarının tesbitini ve ne kadar suya ihtiyaç olduğunu öğrenebilmekte, böylece bitkiye ihtiyacı kadar suyun verilmesiyle kayıplar asgariye indirilebilmektedir (Bekişoğlu, 1992). Birlikler şebekelerin kullanım hakkına sahip olmakta, tesisin yıllık bakım, onarım ve idame yatırımları toplanan sulama ücretleriyle sağlanmaktadır.

Türkiye'de kurulan ve işletilen sulama birliklerinin kooperatiflerin aksine tek bir tarımsal üretim birimine (örneğin bir köye) yönelik olması yerine, birden çok beldeye hizmet götürmesi gereklidir. Türkiye'de genellikle büyük hacimli sulama yatırımlarını gerçekleştiren DSİ'nin yatırımları birden çok köy veya beldeye yönelik olduğundan, yalnızca bu kurum, birlik kurabilmektedir. Daha önceki yıllarda inşa edilen tesisler de birliklere devredilebilmektedir. 1992 yılında 17 sulama tesisi ve 1904 ha alanın sulaması, birliklere devredilmiştir. Devredilen tesisler içerisinde sulama birliklerinin payının % 23.3 oranında kalmasının esas nedeni, sulama birliklerinin çeşitli nedenlerle başarılı olarak çalışmamalarıdır. Sulama birlikleri işletmeciliğinde ilgili yasal mevzuat gereği, birliğin kuruluşu, yönetimi ve denetiminin sulama konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan mahalli idarelerce yapılması, sulamada etkinliği olumsuz etkilemektedir. Mahalli idarelerin birden çok beldeye hizmet verecek olan birliği etkin olarak denetlemeleri, yönetmeleri, sulama şebekesinin randımanını yükseltmeleri ve çeşitli teknik sorunları çözmeleri mümkün değildir. Bu nedenle birliklerin çiftçilere yeterli sulama hizmeti verdiğini söylemek güçtür. Türk çiftçisinin sulama birliği işletmeciliğine ilgi göstermemesinin bir diğer nedeni de, birliklerin yönetiminde üreticilerin tam olarak söz sahibi olmamaları ve yönetim ve denetimin mahalli idarelerce yapılmasıdır. Bu yüzden birliklerde demokratik bir yönetimden ve çiftçi katılımından ziyade, bir kamu kuruluşu görünümü vardır. Birlikler ile ilgili yasal mevzuatlarda yapılacak değişiklikler ile bunlar alternatif işletme tipi olarak geliştirilebilirler ve sulama işletmeciliğinde devlet önemli harcamalardan tasarruf sağlayabilir.

2.5. Mahalli İdareler Sulama İşletmeciliği: İşletmecilik masraflarının çok az olması nedeniyle kooperatif veya birlik kurulmasına gerek olmayan tesislerin işletmeciliği köy muhtarlıkları veya belediyelere devredilebilmektedir. Birlik veya kooperatifin kurulmadığı durumlarda da zorunlu olarak bu tesisler mahalli idarelere devredilmektedir. Ancak mahalli idareler bu tesisleri verimli olarak işletmemekte ve şebekede faaliyetin devamlılığı sağlanamamaktadır. Sulama konusunda bilgili teknik eleman olmadığı için etkin denetim yapılamamaktadır. Çoğu kez mahalli idareler kendilerine devredilen tesisleri, 6 kişiden oluşan sula-yıcı gruplarca işletmekte ve sulama ücretinin bir kısmını bu gruplara ücret olarak vermektedir. Ancak modern ve etkin bir işletmecilik tipi değildir. 1992 yılında DSI'ce inşa edilen 99 tesis ve 32.630 ha alan köy tüzel kişiliklerine, 71 tesis ve 27.922 ha alan da belediyelere devredilmiştir. Toplam devredilen alanın % 74.2'si mahalli idarelere devredilmiştir (Çizelge 4).

Çizelge 4- DSI tarafından İnşa Edilerek 1992 Yılında İşletmeciliği Devredilen Sulama Şebekelerinin Sayısı ve Alanları.

Şebekelerin Devredildiği Organizasyon Tipleri	Tesis Sayısı	Sulanan Alan (ha)	
		Mutlak	Oran (%)
Sulama Birlikleri	17	19.048	23.3
Köy Tüzel Kişilikleri (Muhtarlıklar)	99	32.630	40.0
Belediyeler	71	27.922	34.2
Tarımsal Kalkınma Koop.	5	1.375	1.7
Üniversiteler	2	687	0.8
Toplam	194	81.662	100.0

Kaynak: Anonymous, DSI İşletme ve Bakım Dairesi Başkanlığı Kayıtları (Yayınlanmamış), 1993, Ankara

3. SULAMA ŞEBEKELERİNİN VERİMLİ OLARAK İŞLETİLMESİ AÇISINDAN SULAMA KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİN GELİŞTİRİLMESİNİN ÖNEMİ VE ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

Tarımda verimliliğin artırılmasında, toprak ve su kaynaklarından rasyonel bir şekilde yararlanabilmek için yeterli bir miktarda fiziksel yatırım yapılmasına karşın, bu sistemlerin işletilmesi ve bakımı ile uğraşacak organizasyonlara yeterli önemin verilmediği dikkati çekmektedir. Sulama ekonomisi açısından sula-madan beklenen sosyal ve ekonomik faydaların sağlanabilmesi, kontrollü su kullanımının yaygınlaştırılabilmesi, sulama oranlarının yükseltilebilmesi, yapılacak düzenlemeler ile sulama sonrası proje alanında oluşacak ürün deseni-ndeki değişikliklerin önlenmesi ve rezervuar hacmi ile bitki su tüketimi arasındaki paralelliğin sağlanabilmesi için alternatif sulama işletme organizasyonları olan "kooperatifler" ve "birlikler"den faydalanılabilir. Sulama kooperatifleri ve birliklerinin; randımanlı çalışabilmesi ve dolayısıyla ekonomik su kullanımının sağlanabilmesi için sulama yöntem ve metodları, aşırı su kullanımının sakınca-ları, münavebenin gereği vb. teknik konularda ortağı ve üyesi olan çiftçileri eğitmesi gereklidir. Dolayısıyla bu tip sulama işletmelerinin geliştirilmesi ile çiftçinin ekonomik ve teknik yönden daha avantajlı konuma ulaştırılması müm-kün olabilecektir.

Türkiye'de sulama birliklerinin ilgili yasal mevzuat gereği, sulama konusunda yeterli deneyim ve bilgiye sahip olmayan mahalli yönetimlerce denetlenmesi ve yönlendirilmesi nedeniyle başarılı olarak çalışmamaktadır. Ayrıca bu birliklerin sadece sulama işletmeciliği ile uğraşmaları da yeterli değildir. Gelişmiş ülkelerde sulama kooperatifleri ve birlikleri; regülatör, pompa istasyonları, hidro elektrik santralleri inşa etmekte ve sulama işletmelerinin bakım ve onarımını yapmaktadır. Sulama birliklerinin bu çalışmaları başarılı olarak yapabilmeleri için uygun çalışma ortamı, mali, idari ve teknik desteğin sağlanması gereklidir. Örneğin ABD'de sulama birlikleri, bu görevleri yerine getirebilmek için gerekli hallerde taşınmazlar üzerinde irtifak hakkı tesis edebilmekte, su ve enerji fiyatlarını belirlemekte, kredi temini, tesis bedelinin geri ödenmesi, sözleşme yapabilmek vb. konularda yasalarca yetkili kılınmıştır (Bekişoğlu, 1992). Sulama birliklerinin başarısı, modern yönetim anlayışı, birlik-çiftçi ilişkilerinin geliştirilebilmesi ile yakından ilgilidir. Ayrıca birliklerin şebeke işletmeciliğinde başarılı olabilmeleri için yasal, idari ve mali düzenlemelerin yanında, DSİ ve tarım teşkilatında görevli teknik elemanları ile işbirliği içinde olmaları gereklidir. DSİ'nin yatırımcı bir kuruluş olarak rolünü sürdürebilmesi ve büyük ölçekli ve uzun vadeli fiziksel yatırımların planlanması ve inşa edilebilmesi için gerekli finansmanın kolaylıkla temin edilebilmesinde, bu kuruluşun işlettiği tesislere öncelikle küçük kapasiteli olanlardan başlanılmak koşuluyla kademeli olarak birliklere ve kooperatiflere devredilmesi oldukça faydalı olacaktır.

Sulama kooperatiflerinde çözüm bekleyen bir çok sorun bulunmaktadır. En temel sorun, sulu tarım imkanına kavuşan çiftçilere sulama, girdi kullanımı, ürünlerin hasadı, işlenmesi ve değerlendirilmesi konularında bilgi ve hizmet verecek teknik elemanın, kooperatif anasözleşmesinde bulunmasına karşın istihdam edilmemesidir. Bununla birlikte üreticilerin teknik sulama ve tarımdan istenilen ölçüde faydalanamamaları, yetersiz kredi kaynakları, kooperatiflerin dikey birleşmesinin sağlanamamış olması vb. konular da çözüm bekleyen sorunlar arasındadır. Sulama kooperatiflerinin başarılı olarak çalışabilmeleri için öncelikle gerekli kapasite belirleme etüdlerinin yapılması ve rezervuar yeterli ise kooperatifin kurulması sağlanmalı ve kesinlikle ortak sayısı, su kaynağı ve yetiştirilen ürün deseni dikkate alınarak sınırlandırılmalıdır. Sulama kooperatiflerinin, işletme ve bakım çalışmaları ve küçük kapasiteli de olsa sulama yatırımlarının planlanması ve inşası konularında da çalışabilmeleri için günümüzde sadece; Afyon, Konya, Amasya ve Niğde illerinde kurulan 4 adet kooperatifler birliğinin sayısı 7'ye çıkarılarak Sulama Kooperatifleri Merkez Birliğinin kurulması gereklidir. Böylece birim kooperatiflerin iş hacmini aşan ve ortakların ihtiyaç duyduğu teknik ve finansman imkanlarının temin edilmesi de kolaylaşacaktır. Sulama kooperatifleri nispeten dar bir bölgede faaliyet gösterdiğinden su ücretlerinin toplanması ve sistemin işletilmesi, bakımı vb. hizmetleri yönünden kamu kuruluşlarından oldukça başarılıdır. Ülkemizde 1964 yılından günümüze kadar sulama kooperatiflerinin gelişimleri incelendiğinde, kooperatiflerin nispeten daha az işletmecilik gideri gerektiren göletten sulamalarda oldukça başarılı olarak çalıştıkları söylenebilir. O halde öncelikle göletten sulamalarda kooperatif işletmeciliği teşvik edilmelidir. Ancak yeraltı, cazibeli ve elektropompajlı sulamalarda da kooperatiflerden faydalanılabilir. Bugünkü yasal mevzuata göre sulama kooperatiflerine daha çok KHGM tarafından inşa edilen veya işletilen yeraltı ve yerüstü sulama işletmeleri devredilebilmektedir. Yapılacak yasal düzenlemeler ile DSİ tarafından işletilen sulama şebekelerinin de sulama kooperatiflerine devredilebilmesi sağlanmalıdır. Ancak DSİ, daha çok büyük hacimli şebekeleri inşa

ederek işlettiğinden bunların tek bir kooperatife devrinde bazı işletmecilik sorunları ortaya çıkabilir. Bu nedenle bu tip işletmelerin devrinde kooperatifin profesyonel teknik ve idari kadroya sahip olması ve gerekirse bir şebekenin birden fazla kooperatife devredilebilme imkanları araştırılmalıdır. Böylece tek bir tesisin birden fazla kooperatif tarafından ortak olarak işletilebilmesi söz konusu olacaktır. Sulama kooperatiflerinde ilgili anasözleşme gereği, KHGM'nün teknik ve hatta bazı idari konularda müdahale hakkı bulunsa bile, çiftçiler tarafından belirli bir süre için seçilen yönetim kurullarınca kooperatif yönetilmekte ve tesis işletildiğinden, üreticiler kooperatifleri daha kolay benimsemektedirler. Diğer taraftan kooperatifler tek bir beldeye veya bir kaç beldeye hizmet verdiğinden, ortaklar birbirini çok iyi tanımakta ve kontrol edebilmektedir. Böylece sağlanan otokontrol sistemi ile fazla bir denetim harcamasına gerek olmadan suyun ekonomik olarak kullanımı sağlanabilmekte ve aşırı su kullanımı önlenabilmektedir. Sulama işletmeciliğinde kooperatif hareket, tesislerden faydalanan üreticiler tarafından kolaylıkla benimsenmekte ve bir takım bakım ve onarım işleri imece yoluyla kolay ve çabuk bir şekilde yapılabilir.

Devlet sulama işletmeciliğinde daha önce değinilen sakıncaların ortadan kaldırılması, sulama kooperatifleri ve birliklerinin geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Böylece Devlet, sulama şebekelerinin yıllık tamir, bakım ve diğer işletme giderlerinden tasarruf sağlayabilecektir. Diğer taraftan piyasa ekonomisinin bir gereği olarak Kamu Kuruluşlarının (DSİ ve KHGM) sadece büyük ölçekli fiziksel yatırımların planlanması, inşa edilmeleri ve sulama işletmeciliği konusunda danışmanlık hizmeti vermeleri gereklidir. Bir taraftan sulama işletmeciliğinde kooperatiflerin payının artırılmasına çalışılırken, diğer taraftan da yapılacak düzenlemeler ile kooperatiflerin sistem projelendirme aşamasından itibaren sulama yatırımları ile ilgilenmeleri sağlanmalıdır. 2000'li yıllarda GAP ile birlikte yaklaşık 1.6 milyon ha ek alanın sulu tarıma açılmasıyla, kooperatiflere çok önemli görevlerin düşeceği gerçektir.

LİTERATÜR

Anonymous, 1989. Sulama Kooperatifleri Anasözleşmesi, TKOB Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara.

Anonymous, 1993. DSİ İşletme ve Bakım Dairesi Başkanlığı Kayıtları (Yayımlanmamış), Ankara.

Anonymous, 1993. TKB Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü İşletme Dairesi Başkanlığı Kayıtları (Yayımlanmamış), Ankara.

Balaban, Ali ve Ark., 1986. Kültürteknige Giriş, AÜZF Yayınları No: 996, Ankara.

Bekişoğlu, Şahin. 1992. Amerika Birleşik Devletlerinde Toprak Su Kaynaklarının Geliştirilmesinde Sulama Birlikleri ve Tennessee Valley Authority, DSİ İşletme ve Bakım Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Beyribey, M., Çakmak, B. ve Aküzüm, T. 1992. Ülkemizde ve Diğer Ülkelerde Sulama Sistemlerinin İşletilmesi, AÜZF Yayınları: 1246, Bilimsel Araştırmalar ve İncelemeler: 686, Ankara.

Carruthers, I. and Clark, C. 1983. The Economics of Irrigation. Second Edi-

tion, UK.

Çevikbaş, Rafet. 1992. Türkiye'de Sulama Kooperatifleri ve Sorunları, TKB Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 14, Ankara.

Mülayim, Z. Gökalp. 1992. Kooperatifçilik. Yetkin Yayınları, Ankara

Okman, Cengiz, Hidroloji, A.Ü.Z.F. Teksir No: 87, 1982, Ankara.

Özçelik, Ahmet. 1992. Türkiye'de Sulama ve Toprak-Su Kooperatifleri, TKK Karınca Kooperatif Postası, Sayı: 657, Ankara, s. 12-14.

Sayın, Süleyman. 1993. Ülkemizde Sulama Organizasyonu ve Su Yönetimi Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar. TZOB Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 100, Ankara, s. 10-16.

peçya

GAP İLLERİNDE TARIM SATIŞ VE TARIMSAL KALKINMA KOOPERATİFLERİNİN ETKİNLİĞİ VE GELİŞTİRME İMKANLARI

Halil FİDAN *

1. GİRİŞ

Tarım Satış Kooperatiflerinin amacı; ortaklarının ürünlerini değer fiyattan satın almak ve en iyi şekilde pazarlamak, mümkünse ürünleri işlemektir. Ayrıca ortaklarının ihtiyaç duyduğu girdileri sağlamak, böylece verimi artırmaktır.

Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin amaçları ise, ortaklarının sosyal ve ekonomik faaliyetlerini düzenlemek, pazarlamayı iyileştirmek, işleme tesisleri kurmak, ortaklarının üretim tüketim ve finansman ihtiyaçlarını karşılamak, konut ve işleme yapıları temin etmek, doğal kaynakların gelişmesini ve köyde sakinin kurulmasını sağlayan çalışmalara katılmak, ekonomik menfaatleri savunmak ve ekonominin gelişmesine yardımcı olmak, yaşamı düzenleyici her türlü çalışmalara katılmaktır.

Tarım satış kooperatiflerinin başarısı iyi bir yönetici ile üretici ortaklarının kooperatiflere olan bağlılığı ile ölçülebilir.

Her şeyden önce kooperatiflerin amaçları ve görevleri doğrultusunda çalışması etkinlik açısından önem kazanmaktadır. Ayrıca kooperatif yönetimine ortakların katılımı da asla unutulmamalıdır.

Bu çalışma söz konusu kooperatiflerin görevleri ve çalışmaları, ortaklarına sundukları hizmetler çerçevesinde incelenmiştir.

2. MATERYAL VE METOD

Çalışma materyalinin büyük bir bölümünü Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, ÇUKOBİRLİK ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü'nden alınan veriler oluşturmaktadır. Materyalin

* A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

diğer kısmını ise bölgedeki birim kooperatiflerden alınan bilgiler kapsamaktadır. Bu kaynaklara ilave olarak konuyla ilgili diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Bölgedeki Tarım Satış ve Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin elemanları ile görüşmelerde bulunularak, hizmetler ve hizmette karşılaştıkları sorunlar belirlenmeyi çalışılmıştır.

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, ÇUKOBİRLİK ve Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğünden, bölgedeki birim kooperatifler için alınan bilgilerle, daha önceden elde edilen veriler çerçevesinde konu, araştırılmıştır.

3. BÖLGENİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu Projesi alanı içinde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri bulunmaktadır. GAP alanının Türkiye yüzölçümündeki payı % 9.4'tür.

Bölgede kara iklimi hakimdir. Sonbahar ve yaz dönemlerinde ortalama yağış diğer mevsimlerden daha düşüktür. Ortalama nisbi nem % 94 olmasına rağmen, yaz aylarında % 20'nin altına düşmektedir (Anonymous, 1989).

Ülke nüfusunun % 9.13'ü bu bölgede yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu bölgede 70 kişi civarındadır (Anonymous, 1989). Mevcut nüfusun içinde aktif nüfusun payı % 47'dir. Çeşitli sektörlerce mevcut işgücü talebi 1.520.000 iken, 2005 yılında 2.796.000 düzeyine çıkacağı tahmin edilmektedir (Anonymous, 1989).

Bölgenin ülke ekonomisine sağladığı katma değer içinde tarımın payı % 38.49, sanayinin payı % 16.40, hizmet sektörünün payı % 45.11'dir. Kamu yatırımlarında ilk sırayı enerji yatırımları almakta, bunu ulaştırma ve imalat sanayi yatırımları izlemektedir.

GAP alanında yer alan tarım işletmelerinin sayısı 200.850 adettir. Bunların % 9'u tamamen bitkisel üretime, % 91'i ise bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetine işletmelerinde yer vermektedir. Mevcut sulanabilir arazinin % 4.30'u sulanmakta olup, GAP sonuçlandırıldığında sulanan arazi miktarı 1.780.000 hektara ulaşacaktır.

Halihazır durumda tarla arazilerinin % 96'sında kuru tarım yapılmakta, bu arazilerin % 85'inde nadasa yer verilmektedir. En yaygın münavebe buğday-nadas-buğday, buğday-nadas-mercimek şeklindedir.

Bölgede kullanılan traktör varlığı ülke toplamının % 4.5'i, biçerdöver varlığı ise % 6.0'sı kadardır (Erkuş, 1989). Tarım işletmelerinin mevcut sermayelerinin % 91.50'si çiftlik sermayesi, % 8.50'si ise işletme sermayesidir (Bülbül v.d. 1986).

4. TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ

GAP alanında yer alan tarım satış kooperatiflerinin etkinliğinin artırılması amacıyla 27 Temmuz 1968 tarihinde, Merkezi Gaziantep'te olan Fıstık T.S.K. Birliği, Güneydoğu Zeytin-Zeytinyağı-Yağlı Tohumlar ve Mamulleri, Güneydo-

ğu Bakliyat, Güneydoğu Kırmızı Biber ve Güneydoğu Üzüm ve Mamulleri T.S.K. birliklerinin katılımlarıyla Güneydoğu T.S.K. Birliği kurulmuştur. GAP Bölgesinde Birliğin çalışma alanı içine giren toplam 24 kooperatif bulunmaktadır.

Merkezi Adana'da olan ÇUKOBİRLİK ise pamuk, soya fasulyesi ve yer fıstığı konularında faaliyet göstermektedir. 1990 yılı itibariyle GAP bölgesinde Çukobirliğe bağlı 7 kooperatif olup, 5 ekipte ürün alım faaliyetinde bulunmuştur. 1991 yılı içinde Şanlıurfa ve Akçakale'de Çukobirliğe bağlı yeni kooperatifler kurulmuş, böylece Çukobirliğin kooperatif sayısı 9'a çıkmıştır.

4.1. Tarım Satış Kooperatiflerinin Amaçları ve Görevleri

Tarım satış kooperatiflerinin amacı ortaklarının ürünlerini en iyi şekilde değerlendirmek, iç ve dış pazarlarda satışını sağlamak ve tüketicinin ödediği paranın mümkün olduğu kadar fazla kısmını ortakları olan çiftçilerin eline geçmesini mümkün kılmaktır (Mülayim, 1992).

3186 sayılı kanuna göre tarım satış kooperatifleri birliklerinin görevleri:

- a) Ortakların ürünlerinin daha iyi şartlarda değerlendirilmesine çalışmak, bu konuda gerekli her türlü tedbiri almak,
- b) Ortakların ve ortak olmayan üreticilerin tarımsal üretim faaliyeti ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak,
- c) Bakanlar Kurulu veya yetki vereceği Bakanlık yada kurullarca görevlendirildiğinde üreticiden devlet adına destekleme alımında bulunmak (Çevik, 1989).

4.2. Güneydoğu Tarım Satış Kooperatiflerinin Etkinliği

Güneydoğubirliğe bağlı kooperatifler sadece ortaklarından ürün almakta, ortaklarının ürünlerini iyileştirici girdilerin tedarik ve dağıtımında ise etkili olmaktadır. Kooperatiflerce 1990 yılı üretim döneminde antepfıstığı, yaş üzüm, nohut, zeytin yağı, kırmızı biber, mercimek gibi ürünlerin alımı yapılmıştır. Ortak ve ortak dışı ürün alımı miktarları yıllara göre değişmektedir. 1990 yılı üretim döneminde ortak dışı ürün alımı yapılmamıştır.

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifi Birliğine bağlı kooperatifler alınan ürünlerin bir kısmını işleyerek değerlendirmektedirler. Bakliyat Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin Gaziantep'te 75 ton/gün mercimek işleme, 140 ton/gün nohut işleme, 140 ton/gün fasulye-barbunya işleme kapasitesi olan fabrikaları vardır.

Kırmızı Biber T.S.K. Birliğinin 3 ton/gün kırmızı biber, Fıstık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin 24 ton/gün kuru kabuklu antepfıstığı, 15 ton/gün tuzlu fıstık, üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin 120 ton/gün yaş üzüm, 40 ton/gün sofralık çekirdekli kuru üzüm, 3 ton/gün sirke işleme kapasiteli fabrikaları mevcuttur.

Birliğin zeytin yağı tesisleri bulunmayıp, fabrikası bulunan firmalara ihale yoluyla işleme yaptırmaktadır (Duymaz, 1985).

Bakliyat T.S.K. Birliğinin 32.000 ton/yıl, fıstık T.S.K. Birliğinin 12.000 ton/yıl, K. biber T.S.K. Birliğinin 5.000 ton/yıl, Zeytin, Zeytin Yağı, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri T.S.K. Birliğinin 12.000 ton/yıl, Üzüm ve Mamulleri T.S.K.

Birliğinin 6.000 metreküp hacimli soğuk hava deposu, 1000 ton/yıl kuru üzüm, kapasiteli depoları bulunmaktadır.

Güneydoğu T.S.K. Birliğine bağlı GAP alanındaki kooperatiflerin toplam ortak sayısı 19.997'dir. Güneydoğu Birlik kooperatif ortaklarının ürünlerini dış pazarlarda da değerlendirmektedir. Güneydoğu T.S.K. Birliği tarafından 1990 yılında 380 ton A. Fıstığı ihracatı yapılmıştır.

Tablo 1: Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine Bağlı Kooperatiflerin Ürün Alım Miktarı (1990 Yılı)

Kooperatifin Adı	Kooperatifin Alımı (Ton)	Üreticiye Ödenen (Milyon TL.)
Gaziantep Fıstık T.S.K.	753.40	5.123.000
Gaziantep Bakliyat T.S.K. (Nohut, Mercimek)	206.00	68.878
Gaziantep Üzüm T.S.K.	520.25	112.384
Gaziantep Zeytin Yağı T.S.K.	94.49	478.340
Gaziantep K. Biber T.S.K.	0.26	1.175
Nizip Zeytin Yağı T.S.K.	1.117.12	5.806.739
Nizip Fıstık T.S.K.	821.33	5.585.064
Nizip Bakliyat (Mer.) T.S.K.	49.97	66.591
Nizip K. Biber T.S.K.	12.59	60.762
Kilis Zeytin Yağı T.S.K.	1.126.23	5.941.792
Kilis Bakliyat T.S.K. (Mer.)	76.08	99.004
Kilis K. Biber T.S.K.	4.11	18.482
Islahiye K. Biber T.S.K.	1.985.64	9.575.843
Araban Fıstık T.S.K.	406.27	2.762.636
Araban K. Biber T.S.K.	4.13	19.899
Hıyam Fıstık T.S.K.	808.64	5.498.770
Anıl Fıstık T.S.K.	549.71	3.738.008
şanlıurfa Fıstık T.S.K.	520.84	3.541.739
Suruç Fıstık T.S.K.	22.78	154.876
Suruç Bakliyat (Mer.) T.S.K.	2.17	2.837
Birecik Fıstık T.S.K.	126.06	857.235
Viranşehir Bakliyat (Mer.) T.S.K.	149.34	41.450
Kızıltepe Bakliyat (Mer.) T.S.K.	395.36	108.830
Besni Fıstık T.S.K.	482.20	3.278.932

Bakliyat Birlik; Mercimek, nohut, fasulye ve barbunya ürünleri, Kırmızı Biber Birlik; Kırmızı biber, Üzüm Birlik; çekirdekli kuru üzüm ve yaş üzüm, Fıstık Birlik A. Fıstığı ve Zeytin Birlik; zeytin yağı, ayçiçeği ve soya fasulyesi ürünleri ile ilgilenebilmektedirler.

Kooperatiflerin ürün alımındaki payları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Kooperatifler bölgede Güneydoğu Birlik adına 1990 yılı itibariyle fasulye, bakla, zeytin, ayçiçeği ve soya fasulyesi alımı yapmamışlardır.

Tablo 2- Ürün Alımında Kooperatiflerin Payı (1990)

Ürünler	(1) Kooperatif Alımı (Ton)	(2) Toplam Bölge Üretimi (Ton)	Alımda Kooperatif- lerin Payı (%)
A. Fıstığı	4.491.23	12.824	33
Bakliyat (Nohut Mercimek)	878.92	961.061	0.9
Üzüm	520.25	695.670	0.7
Zeytinyağı	2.337.84	*	*
K. Biber	2.006.73	6.660 S	30

Kaynak: 1. Güneydoğu Birlik Dosyaları
2. DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim, 1988.
*. İstenilen veri bulunamadı
S. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Ürün Kameleri

4.2.1. Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Kooperatiflerin mübaya ettikleri ürün miktarları yıllara göre dalgalanmakta, ürün alımları bazı yıllar işleme kapasitesinin üzerine çıkmakta, bazı yıllar ise işleme kapasitesinin altında kalmaktadır. Özellikle kooperatiflerin ortaklarına kârlılık durumunda risturn dağıtmaması, bu nedenle ortakların fiyat ve ödeme şartları nedeniyle diğer alıcıları daha cazip bularak onlara yönelmeleri, kooperatiflerin pazarlama etkinliğini azaltmaktadır.

Kooperatifler bir takım faktörleri dikkate alarak üretim programı yapmalı ve bu programı gerçekleştirecek düzenlemelere giderek uygun fiyat ve ödeme şartları ile ortakların ürünlerini kooperatife çekmeye çalışmalıdırlar. Ayrıca kârdan risturn dağıtılması ile hem füzyon hareketi güçlenecek hem de ortak kooperatifi diğer alıcılar karşısında daha cazip bulacaktır.

Kooperatiflerin ürün alımlarıyla görevlendirilmesi ve ortak dışı ürün alımları işletmelerin devamlı ve tam kapasite ile çalışmasını engellemektedir. Destekleme alımları mutlaka kooperatiflerce yapılacaksa ortak dışı alımlar için ayrı birim oluşturulmalı ve ortaklara ürün alımında öncelik sağlanmalıdır.

Güneydoğu Birliğin geniş kapasiteli bakliyat işleme ve depolama tesisleri mevcut iken (bakliyat alım payı düşüktür) yeterli tesisi olmayan T.M.O.'ne bakliyat alım görevi verilmekte ve bu kuruluş ise üçüncü şahıs işletmeleri kiralarken birliğin tesislerinden yararlanmamaktadır. Kooperatiflerle ilgili kamu kurumları arasında işbirliği yapma imkanı sağlanmalı, özel sektör karşısında kooperatiflerle kamu kuruluşları birleştirilmelidir.

Güneydoğu birlik, ortaklarının ürünlerini değerlendirmede finansman ve pazarlama güçlükleri, alım ve depolama yetersizlikleri nedeniyle sınırlı kalmakta-

dır. Kooperatiflerin ürün alımlarında devlet desteği, peşin ödeme yapılması ve düşük faizli kredi tahsisi bugün için pazarlamayı iyileştirecek önlemlerdir.

4.3. Pamuk Yerfıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri'nin (ÇUKOBİRLİK) Etkinliği

Çukobirliğe bağlı kooperatifler bölgede sadece pamuk alımı yapmakta, soya fasulyesi ve yerfıstığı üretimi sınırlı olduğundan alım faaliyetinde bulunmamaktadırlar.

Kooperatiflerin bir kısmı ortaklarına tohumluk çığit ve tarım ilacını peşin ve kredili vermektedir. Girdi tedarik ve dağıtımında çok fazla etkili olmayan kooperatiflerin ortaklarına verdikleri tohumluk çığit ve tarım ilacının da yetersiz olduğu ifade edilmektedir. 11.01.1991 tarihi itibarıyla sadece Diyarbakır'da ÇUKOBİRLİK kooperatiflerince 344 ton tohumluk çığit dağıtılmış, diğer kooperatiflerde ise bu dönemde tohumluk çığit dağıtımı yapılmamıştır.

Tablo 3- GAP'ta Çukobirliğe Bağlı Kooperatiflerin Durumu

Kooperatifler (1)	Ortak Sayısı (1)	Personel Sayısı (2)		Pamuk Alımı (Ton) (1)	
		Geçici	Çalışan	Ortak	Ortak
		Adıyaman	546	13	14
Diyarbakır	469	17	33	7.594.3	35.4
Islahiye	535	11	14	1.972.6	0.8
Kızıltepe	457	11	23	2.923.3	6.6
Nizip	637	11	17	2.258.1	58.1
Nusaybin	991	11	17	6.583.7	22.8
Suruç Ekipler	1959	15	20	5.757.1	40.1
Şanlıurfa Akçakale				2.311.9	
				3.070.0	
Toplam	5594	89	138	27.754.6	163.8

Kaynak: 1. ÇUKOBİRLİK Araştırma-Geliştirme Kayıtları (11.1.1991 verileri)

2. Çukurova Pamuk Yerfıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1989/90 İş Yılına Ait Yönetim ve Denetim Kurulu Raporları ve 1990/91 İş Yılı Faaliyetleri

Hemen hemen bütün kooperatiflerin hizmet binası mevcuttur. Bir kısım kooperatiflerin depoları yetersiz iken bir kısmının depoları diğer kurumlara kiraya verilmektedir. Depolama sorunu sadece kampanya döneminde kendini göstermektedir. Hatta kooperatifler soya fasulyesi ve yerfıstığı almamasına rağmen bu ürünler için ayrı depolar bulundurmaktadırlar. Tablo 4'de kooperatiflerin depo durumu verilmiştir.

GAP illerinde bulunan ÇUKOBİRLİK ortaklarının sayısının Çukobirliğin toplam ortak sayısı içindeki payı % 9'dur. Toplam kütlü ortağı içindeki payı ise % 16'dır. Kooperatiflerin ortak sayıları 1989 sonundan 1991 Ocak ayına kadar % 8.5 artış göstermiştir.

1990 döneminde GAP alanında üretilen pamuğun % 5.2'si Çukobirliğe bağlı kooperatiflerce değerlendirilmiştir. Pamuk alımında kooperatiflerin payı Tablo 5'de verilmiştir.

1990 döneminde GAP'taki kooperatiflerin toplam kütlü alımının % 99'u ortaklardan, % 1'i ortak dışı çiftçilerden sağlanmıştır. Kütlü alımı yıllara göre değişmektedir. Örneğin bu oran 1989 üretim döneminde sırasına göre % 95 ve % 5'dir.

Bölgede, Nusaybin'de Çukobirliğe bağlı 1 adet çırçır fabrikası vardır. 11 ton/yıl kapasitesi olan fabrikada 36 norm kadrolu, 33 çalışan personel olmasına rağmen 1989 üretim döneminde üretim faaliyetinde bulunmamıştır (Anonymous 1991).

4.3.1. Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Bölgede Çukobirliğe bağlı pamuk işleme tesisi olmadığından kooperatifler işleme tesislerine coğrafi bakımdan uzak kalmakta, alınan ürünler işleme yerlerine ihale ile naklettirilmekte, böylece taşıma masrafları artmaktadır. Diğer yandan birlik kooperatiflerin denetiminde zorlanmakta, ortaklarının ihtiyacı olan tarımsal girdilerin dağıtımını etkin yapmamaktadır.

Bölgede kooperatif ortaklarının kooperatifçilik konusunda bilgi ve tecrübeleri yetersizdir. Ayrıca kooperatif ortakları, tarım tekniklerini iyi kullanmamakta, pamuk piyasası hakkında ise bilgi donanımına ihtiyaç duymaktadırlar.

Diğer taraftan Çukobirliğe bağlı kooperatifler ortaklarına risturn dağıtmadıkları gibi bölgede pamuk işleme tesisleri ile ilgili yatırım da yapmamaktadırlar. Bölgede pamuk işleme tesislerinin çoğu özel sektörün elindedir.

Tablo 4- GAP Alanında Çukobirliğe Bağlı Kooperatiflerin Depolama Durumu (11.1.1991 itibariyle)

Kooperatifler	Depo Sayısı	Kütlü		Soya Fasulyesi		Yer Fıstığı		
		Kapasitesi (Ton)	Sundurma sayısı	Kapasitesi (Ton)	Depo Kapasitesi (Ton)	Sundurma Kapasitesi (Ton)	Depo Kapasitesi (Ton)	Sundurma Kapasitesi
Adıyaman	7	1400	-	-	100	-	1200	-
Diyarbakır	18	3600	1	400	2200	150	2800	300
İslahiye	-	-	-	-	-	-	-	-
Kızıltepe	2	500	-	-	300	-	400	-
Nusaybin	16	3000	-	-	1600	-	2000	-
Nizip	-	-	-	-	-	-	-	-
Suruç	6	1500	-	-	1000	-	1200	-
Toplam	49	10000	1	400	6100	150	7600	300

Kaynak: Çukobirlik Araştırma ve Geliştirme Kayıtları

Tablo 5- GAP'ta Çukobirliğin Pamuk Alımında Payı (11.1.1991 İtibariyle)

İller	Ekilebilir	Pamuk	Pamuk	Kütlü	Kütlü Mübayaası		Çukobirlikçe Mübaya	
	Pamuk	Ekilen	Ekilen	Üretimi	İl Bazında	Kooperatif	Edilen Kütlü Miktarının	
	Alan	Alan	Alan	(Ton)		bazında	Toplam Kütlü Üretimine	Oranı
	(Ha)	(Ha)	(%)				İl Bazında	Kooperatif
							Bazında	Bazında
Adıyaman	589.176	7.380	1.25	18.875	1.209	1.209	6.40	6.40
Diyarbakır	1.069.827	33.633	3.14	101.836	7.974	7.974	7.83	7.83
Gaziantep	669.960	14.095	2.10	33.110	4.290	1.973	12.96	5.95
Mardin	905.642	8.970	0.99	23.481	9.536	2.930	40.61	12.47
Şanlıurfa	1.927.100	63.895	3.45	203.688	5.797	5.797	2.85	2.85
Toplam	5.761.705	127.973	2.22	380.990	28.806	19.883	7.56	5.22

Kaynak: ÇUKOBİRLİK Araştırma-Geliştirme Kayıtları

Sulamayla birlikte GAP üretim deseni içinde % 31.19 payla pamuğun önemli bir ürün haline geleceği tahmin edilmektedir. (DSİ 1991 dosyaları). Bu şartlar altında bölgedeki kooperatiflerin şimdiden bir birlik adı altında birleşmelerinin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Birlik yöneticilerinin çalışma gayretleri yanında devlet de ekonomik ve teknik yönden kooperatifler gelişip büyüyünceye kadar yardımlarda bulunmalıdır.

5. TARIMSAL KALKINMA KOOPERATİFLERİ

Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin faaliyet alanı verdikleri proje ile sınırlandırılmıştır. Bölgede toplam 52 tarımsal kalkınma kooperatifi vardır. Bu kooperatifler tavukçuluk, süt inekçiliği, besicilik, sulama, el sanatları ve bazı tarımsal ürünlerin işlenmesi gibi proje alanlarında çalışmaktadırlar.

Kooperatifler Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'ndan kredi kullanabilmektedirler. GAP'taki tarımsal kalkınma kooperatiflerine proje yatırımının % 80'i kadar kredi vermekte, % 20 öz kaynak şartı aranmaktadır. Kredinin vadesi 12 yıl olup, ilk iki yıl ödemesiz geçmektedir.

Kooperatiflerin amaçları aşağıdaki gibidir;

a) Ortaklarının her türlü bitkisel, hayvancılık, ormancılık konularındaki üretimini geliştirmek ve ihtiyaçları ile ilgili temin, tedarik, işletme, pazarlama, değerlendirme faaliyetlerinde bulunmak,

b) Ortaklarının ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olmak, iş sahası temin etmek,

c) Ortakların ekonomik gücünü arttırmak için tabi kaynaklardan faydalanmak, el ve ev sanatları ile tarımsal sanayinin gelişmesini sağlayıcı tedbirler almaktır (Anonymous, 1989).

Türkiye'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ancak % 1'i GAP bölgesindedir. Toplam kooperatif ortaklarının % 2'sini GAP illerindeki ortaklar teşkil etmektedir.

Tablo 6- GAP İllerinde Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ve Kooperatife Bağlı Ortakların İllere Göre Dağılımı (1990).

İller	Kooperatif Adedi	Ortak Adedi
Adıyaman	6	666
Batman	1	92
Diyarbakır	12	2470
Gaziantep	21	4269
Mardin	2	87
Siirt	3	866
Şanlıurfa	6	957
Şırnak	1	47

Kaynak: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dosyaları, 1991.

GAP'taki tarımsal kalkınma kooperatiflerinin gerek finansman yetersizliği gerekse ortak ve yöneticilerin kooperatifçilik konusundaki bilgi ve tecrübelerindeki eksiklik nedeniyle, kooperatifler başarısız kalmakta ve bu yüzden pek çok kooperatif Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na verdikleri projeleri yürütememekte, sonuçta fesetmek zorunluluğu ile karşılaşmaktadır.

Kooperatiflerin, kooperatif ortakları ile kurumlar arasındaki işbirliği zayıftır. Kooperatiflerin çoğu uygulamada kuruluş amacının dışında faaliyet gösterdiğinden gerçekte çalışma konusu olan projeyi yürütmeye başarısız oldukları ifade edilmektedir.

Bölge tarımsal kalkınma kooperatifleri yeterince denetlenmemekte, bu yüzden kooperatiflerin işleyişi hakkında yeterli bilgi alınamamaktadır.

Kooperatiflerin daha etkin çalışabilmesi için öncelikle kooperatif ortaklarının bütünleşmesi ve kooperatife güven duyması gerekir. Kooperatiflerle ortaklar arasındaki ilişki güçlendikçe kooperatifin başarısı o denli artacaktır.

Kooperatifler sık sık yerinde ve zamanında denetlenmeli ve diğer yandan kooperatifleri başarıya ulaştıracak kişilerinde yönetime girmelerine imkan sağlanmalıdır. Kooperatif ortaklarının krediyi yerinde kullanabilmesi için aynı kredi uygulamasına daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

6. SONUÇ

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatiflerinin özellikle bakliyat işleme kapasitesi fazladır. Fakat bakliyat alımı düşüktür. Depolama kapasitesi yeterli değildir. Ürün alımında piyasada faal değildir. Bazı ürünlerin tüccarlar tarafından alınarak, kooperatife verilmesi kooperatiflerin çok yetersiz çalıştığı görüntüsünü vermektedir. Diğer taraftan finansman ve pazarlamada karşılaşılan sorunlar nedeniyle kooperatifler ortak içi ürün alımında başarılı olmamaktadırlar. Kooperatiflerin zeytinyağı işleme tesisleri yoktur. Ortak içi ve ortak dışı ürün alımı miktarında yıllara göre dalgalanmalar görülmektedir. Kooperatifler ortaklarına risturn vermemektedirler. Kooperatif ortaklarının kooperatif bilinci yetersizdir. Kooperatiflerle ortaklar arasındaki ilişkiler tam gelişmiş değildir. Kooperatiflerin diğer kamu ve özel sektör kurumlarıyla olan ilişkileri de zayıftır.

Çukobirliğin bölgede pamuğun işlenmesi ile ilgili tesisleri yetersiz seviyededir. Ayrıca bölgede pamuk üretimine oranla kooperatiflerin mübaya ettikleri miktar düşüktür. Coğrafi uzaklık nedeniyle kooperatifler gerçek denetimden yoksundur. Kooperatiflerin yeterince depolama kapasitesi vardır. Bölgede Çukobirliğe bağlı kooperatif sayısı yetersizdir. Bu nedenle bazı yerlerde ekip alımı yapılmaktadır.

Bölgede Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri finansman ve kooperatif ortaklarının kooperatife karşı duydukları ilgisizlik gibi nedenlerle etkin çalışmamaktadırlar. Kooperatifler gerçek denetimden uzak kalmıştır. Kooperatiflerde yönetim bozukluğu kooperatiflerin gelişmesini engellemektedir.

KAYNAKLAR

Anonymous, Çukurova Pamuk, Yerfıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1989/90 İş Yılına Ait Yönetim ve Denetim Kurulu Raporları ve 1990/91 İş Yılı Faaliyetleri 1991.

Anonymous, Tarım Kalkınma Kooperatifleri Ana Sözleşmesi, TOKB, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara 1989.

Anonymous, Tarımsal Kooperatiflerin Yatırım Faaliyetlerine Yapılacak Devlet Yardım Yönetmeliği, TOKB Teş. ve Dest. Genel Müdürlüğü, Ankara 1990.

Anonymous, Genel Nüfus Sayımı DİE, Ankara 1990.

Anonymous, Tarımsal Yapı ve Üretim DİE, Ankara 1988.

Anonymous, GAP ve Özel Sektör, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Yayın No: 110, Ankara 1989.

Bülbül, Mehmet ve Ark. "Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler, Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1986.

Çevik O. Nuri, Kooperatifler Kanunu ve İlgili Mevzuat. Yetkin Yayınları, Tem. Yas. Diz. No: 9, Ankara 1986.

Çukobirlik Araştırma-Geliştirme Kayıtları

Erkuş, Ahmet, "Güneydoğu Anadolu Projesi Toprak-İnsan İlişkilerini Düzenleme Politikaları", GAP ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu, Şanlıurfa, 1989.

Duymaz, İsmail, Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri, Türk Kooperatifçilik Yayınları No: 60, Ankara 1985.

DSİ Dosyaları, 1991.

Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Dosyaları

Mülayim, Gökalp Ziya., Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları Yayın Kodu ISBN 975-464-035-1, Ankara 1992.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dosyaları.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN TÜKETİM VE TASARRUF EĞİLİMLERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ÇALIŞMA

*Yrd. Doç. Dr. Mahir NAKİP
Araş. Görev. İnci VARİNLİ*

GİRİŞ

KEYNES'in "Temel Psikolojik Yasa"sına göre, gelir arttıkça tüketim de artar. Ancak tüketimdeki artış, gelirdeki artış kadar olmaz (1). Buna dayanarak gelir ile tüketim arasında $C=f(Y)$ şeklinde fonksiyonel bir ilişki kurmak mümkündür (2), burada C tüketimi Y de geliri göstermektedir. Bu fonksiyon doğrusal bir denklem olarak $C=a+bY$ şeklinde gösterilmektedir (3). Burada b marjinal tüketim eğilimini göstermekte olup $0 < b < 1$ arasında pozitif bir değere sahiptir.

Bu teori ülkeler bazında uygulanabildiği gibi, bir ülkenin iki ayrı şehri arasında karşılaştırmalı olarak da uygulanabilir. Bu araştırmada, kişisel gelirleri büyük ölçüde aile gelirlerine bağımlı olan öğrencilerin marjinal tüketim ve tasarruf eğilimleri bulunacaktır. Kız ve erkek öğrencilerin marjinal tüketim ve marjinal tasarruf eğilimleri arasında önemli bir farkın olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla model, kız ve erkek öğrencilere ayrı ayrı uygulanarak aralarındaki farklar test edilmiştir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Öğrencilerin tüketim davranışlarını öğrenmek için, tüketim eğilimlerini bilmek önemlidir. Öğrencilerin kişisel gelirleri büyük ölçüde ailelerinin gelirlerine bağlı olduğundan marjinal tüketim eğilimlerinin yüksek çıkması peşinen tahmin edilebilir. Çalışmanın ilk amacı yüksekliğin derecesini tesbit etmek ve cinsiyet ayırımına göre öğrencilerin eğilimleri arasında bir farkın olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

Her ne kadar öğrencilerin gelirleri ailelerinin gelirlerine bağlıysa da, ancak harcamalarında bağımsız olduklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla öğrencileri satın alma gücüne sahip, tüketici bir kitle olarak görmek lazımdır. Bu tüketici kitlenin aylık gelirini, aylık tüketimi ile aylık tasarrufu arasında nasıl pay

ettiğini ve bu pay etmenin cinsiyetler arasında bir farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmak, çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Kayseri'de bulunan Erciyes Üniversitesi'nin öğrencileri ana kütleli oluşturmuştur. Ana kütleli oluşturulan öğrenci sayısı yaklaşık olarak 10.000 kişidir. Bu kütleli % 4'ü örnek kütle olarak araştırma kapsamına alınmıştır. Meslek Yüksekokulu'na, Tıp, Fen-Edebiyat, İlahiyat, Mühendislik, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerine mensup 400 öğrenciye hazırlanan anket formu uygulanmış, ancak bu anketlerin 294'ü çalışmanın kapsamına alınmıştır.

İstatistik yöntemlerinden basit doğrusal regresyon $Y = a + bX + e$ modeli uygulanmıştır. a ve b katsayıları

$$b = \frac{\sum(X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sum(X_i - \bar{X})^2}$$

ve $a = \bar{Y} - b\bar{X}$ formülleriyle hesaplanmış ve Student testi ile de test edilmiştir (4).

Ayrıca örnek içinde bulunan erkekleri ayrı ve kızları birer küme haline getirerek aralarında bir farkın olup olmadığı

$$H_0 : B_2 = Y_2$$

$$H_1 : B_2 \neq Y_2$$

hipotezleri ile test edilmiştir (5). Burada B_2 birinci analizde erkeklerin tüketim, ikinci analizde tasarruf eğilimlerini, Y_2 de birinci analizde kızların tüketim, ikinci analizde tasarruf eğilimlerini göstermektedir. Bu testte;

$$t_c = \frac{\hat{B}_2 - \hat{Y}_2}{u} \quad \text{formülü kullanılmıştır.}$$

$$\text{Burada, } u = \frac{\sum(Y_i - Y) + \sum(Y_i - \hat{Y})}{n_1 + n_2 + 4} \quad \text{formülü ile hesaplanmıştır.}$$

ARAŞTIRMA BULGULARI

1. GENEL BULGULAR

Örneğe seçilen 294 öğrencinin % 74'ü erkek ve % 26'sı kızdır. Geçimini ailesinden para almayarak sağlayan öğrencilerin oranı % 13'tür. Erkek öğrencilerin % 16'sı ailesinden hiç para almazken, kız öğrencilerin sadece % 5'i ailesinden para almamaktadır.

Toplam öğrencilerin % 58'i kredi almaktadır. Erkek öğrencilerin % 61'i, kız öğrencilerin ise % 47'si bu krediden yararlanmaktadır. Buna karşılık çeşitli kaynaklardan burs alan öğrenci sayısının da oldukça az olduğu gözlenmektedir. Nitekim toplam öğrencilerin sadece % 11'i burs almaktadır. Erkek öğrencilerin % 26'sı, kız öğrencilerin sadece % 5'i burs imkanı bulabilmektedir.

Çalışan öğrencilerin oranı oldukça düşük çıkmıştır. 294 öğrencinin sadece % 6'sı çalışmaktadır. Bu oran erkek ve kız öğrencileri arasında da değişmemektedir. Bursa Uludağ Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmada öğrencilerin % 17'sinin çalışma imkanı bulunduğunu ortaya çıkmıştır (6). Bu da öğrencilerin iş bulma imkanlarının şehirlerin gelişmişlik ve istihdam sahalarının genişliği ile orantılı olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin ortalama aylık gelirleri 556.000 TL olarak bulunmuştur. Erkek öğrencilerin ortalama gelirleri 558.000 TL iken, kızların ortalama aylık gelirleri 552.000 TL olarak bulunmuştur.

Tablo -1 Öğrenci Gelirlerinin Tüketim ve Tasarruf Arasında Dağılımı

	Ortalama Kişisel Gelir (000)	Ortalama Kişisel Tüketim (000)	Ortalama Kişisel Tasarruf (000)
Erkek	558	511	53
Kız	552	469	110
Toplam	556	500	67.4

Erkek ve kız öğrencilerin ortalama kişisel gelirleri birbirine çok yakın olmasına karşılık, erkeklerin tüketimleri kızların tüketiminden % 9 oranında fazla çıkmıştır.

Öğrencilerin ayda ortalama 67.400 TL. tasarrufta buldukları gözlenmiştir. Kızlar ayda ortalama 110.000 TL. tasarrufta bulunurken, erkekler ayda ortalama sadece 53.000 TL. tasarrufta bulunmaktadır.

Bu açıdan bütün öğrenciler bir tasnife tabi tutulursa aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Tablo 2- Tasarruf Durumlarına Göre Öğrencilerin Dağılımı.

	Pozitif Tasarrufu Olanlar	Hiç Tasarrufu Olmayanlar	Negatif Tasarrufu Olanlar	Top. Oran
Erkek	97 (%45)*	76 (% 35)	44 (%20)	100
Kız	50 (%66)	21 (%29)	4 (%5)	100
Toplam	147 (%50)	97 (%33)	48 (%17)	100

* Oranlar 97/218 şeklinde bulunmuştur.

Tablodan da anlaşıldığı üzere pozitif tasarrufta bulunan kız öğrencilerin oranı erkeklerle nazaran daha yüksektir. Buna karşılık erkek öğrencilerin % 20'si her ay borç almaktadır. Borç alan kız öğrencilerin oranı ise sadece % 5'tir.

2. ÖĞRENCİLERİN MARJİNAL TÜKETİM EĞİLİMLERİ

2.1. Genel Olarak

Yapılan regresyon analizinde öğrencilerin tüketim fonksiyonları şöyle bulunmuştur:

$$Y = 75.25 + 0.7636 X \quad Y : \text{Tüketim (bütün öğrenciler)}$$
$$X : \text{Gelir}$$

$$t = 27$$

$$r = 0.84$$

$$r^2 = 0.71$$

Hesaplanan t değeri (27), Tablo'dan alınan t değeri (1.65)'den büyük olduğu için, gelir ile tüketim arasında bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Marjinal tüketim eğilimi ise % 76.4 olarak bulunmuştur. Ayrıca tüketimin % 71'i gelire, geri kalan % 29'u modelde yer almayan değişkenlerce açıklandığını söyleyebiliriz.

2.2. Cinsiyet Ayrımına Göre Marjinal Tüketim Eğilimleri

218 erkek öğrencinin tüketim fonksiyonu:

$$Y = 64 + 0.8 X \quad Y = \text{Tüketim (Erkek öğrenciler)}$$
$$X = \text{Gelir}$$

$$t = 27.8$$

$$r = 0.88$$

$$r^2 = 0.78$$

şeklinde bulunurken, 76 kız öğrencinin tüketim fonksiyonu şöyle bulunmuştur:

$$Y = 129 + 0.6141 X \quad Y = \text{Tüketim (kız öğrenciler)}$$
$$X = \text{Gelir}$$

$$t = 7.9$$

$$r = 0.68$$

$$r^2 = 0.46$$

İstatistiki yönden geçerli olan her iki model arasında bir farkın olup olmadığı test edildiğinde, erkek öğrencilerin tüketim eğilimlerinin (% 61) daha yüksek olduğu görülmektedir. Determinasyon Katsayıları (r^2) arasında da önemli farklar dikkati çekmektedir. Erkek öğrencilerin tüketimlerinin % 20'si gelir dışı değişkenlerce açıklanırken, kız öğrencilerin tüketimlerinin (1-0.46 =) % 54'ü gelir dışı değişkenlerce açıklanmaktadır. Bu da kız öğrencilerin tüketim davranışlarının erkeklere oranla daha bilinçli olduğunu göstermektedir. Yani kızların gelirlerinde marjinal olarak artan her Lira'nın % 61'i tüketime gitmektedir. Halbuki erkeklerin tüketimleri % 80 oranında gelire bağımlı olduğu gözlenmektedir.

3. ÖĞRENCİLERİN MARJİNAL TASARRUF EĞİLİMLERİ

3.1. Genel Olarak

Öğrencilerin marjinal tüketim eğilimlerini bulup yorumladıktan sonra, aynı öğrenci grubunun marjinal tasarruf eğilimlerini bulmak, tüketim eğilimleriyle karşılaştırılması açısından önemlidir. Bu amaçla 294 öğrencinin marjinal tasarruf eğilimi şöyle bulunmuştur:

$$Y = -39.23 + 0.1916 X \quad Y = \text{Tasarruf (bütün öğrenciler)}$$

$$X = \text{Gelir}$$

$$t = 8.06$$

$$r = 0.43$$

$$r^2 = 0.19$$

Öğrencilerin gelirleri ile tasarrufları arasındaki ilişki istatistiki yönden geçerli olmakla beraber, tasarrufun sadece % 19'u gelirle açıklanmaktadır. Öğrenci gelirlerinin bir milyon arttığını farzederseniz, bu artışın sadece 191.600 TL'lik kısmı tasarrufa gidecektir.

Teorik olarak marjinal tüketim eğilimine marjinal tasarruf eğilimini eklersek, bire eşit olması beklenir. Halbuki bu çalışmada ikisinin toplamı $0.7636 + 0.1916 = 0.9552$ çıkmıştır. Bu da öğrencilerin anketi doldurma sırasında, gelirlerini tüketim kalemlerine dağıtırken $(1-0.95) = \% 5$ oranında hata yaptıklarını göstermektedir.

Fonksiyonlara bir başka açıdan bakıldığında, gelirin sıfır olması halinde her öğrencinin

$$Y = -39.23 + 0.1916 (0)$$

$$Y = -39.23$$

392.300 TL borç olarak geçinmesi gerekmektedir. Başka bir deyimle, Kayseri'de bir öğrencinin yaşayabilmesi için ortalama 392.300 TL geliri olması gerektiğini göstermektedir. Bu ortalamanın tahmini bir değer olduğunu unutmamak lazımdır.

3.2. Cinsiyet Ayırımına Göre Marjinal Tasarruf Eğilimi

Erkek öğrencilerin tasarruf fonksiyonları şöyle bulunmuştur:

$$Y = -46.42 + 0.1778 X \quad Y = \text{Tasarruf (Erkek öğrenciler)}$$

$$X = \text{Gelir}$$

$$t = 6.8$$

$$r = 0.42$$

$$r^2 = 0.18$$

Kız öğrencilerin tasarruf fonksiyonları ise aşağıdaki gibi bulunmuştur:

$$Y = -27.88 + 0.2493 X \quad Y = \text{Tasarruf (Kız Öğrenciler)}$$

$$X = \text{Gelir}$$

$$t = 4.83$$

$$r = 0.49$$

$$r^2 = 0.24$$

Erkek öğrencilerin marjinal tasarruf eğilimleri 0.1778 iken, kız öğrencilerin marjinal tasarruf eğilimleri 0.2493 çıkmıştır. Yani öğrencilerin gelirleri bir Lira arttığı zaman, erkek öğrenciler bu artışın % 17.78'ini tasarrufa ayırırken, kız öğrenciler bu artışın % 24.93'ünü tasarrufa ayırmaktadırlar. İki model arasında bir farkın olup olmadığını meydana çıkarmak için yapılan testte de iki model arasında istatistiki yönden önemli bir fark olduğu görülmüştür.

Başka bir açıdan iki model karşılaştırıldığında, görülüyor ki erkek öğrenciler ayda ortalama 464.200 TL. ile geçinmeleri mümkün iken, kız öğrenciler ayda ortalama 278.800 TL. ile geçinebilmektedirler. Bu ortalamalar, gelire sıfır değer verdiğimiz zaman a katsayısının aldığı değerdir.

Tüketim ve tasarruftaki değişimleri açıklanabilirliğini daha iyi bir şekilde ortaya koymak için aşağıdaki Tablo düzenlenmiştir.

Tablo 3- Gelirin Cinsiyet Ayırımına Göre Tüketim ve Tasarrufu Açıklama Durumu.

	Tüketim Fonksiyonunun Determinasyon Katsayısı (r^2)	Tasarruf Fonksiyonunun Determinasyon Katsayısı (r^2)
Erkek	0.78	0.18
Kız	0.46	0.24
Toplam	0.71	0.19

Tablo'dan da görüldüğü gibi gelir erkeklerde daha çok tüketimi açıklarken; kızlarda daha çok tasarrufu açıklamaktadır. Bu da kızların erkeklere nazaran gelirlerini daha rasyonel kullandıklarını ve tasarrufa daha çok eğilimli olduklarını kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Kayseri, civar illere oranla gelişmiş bir orta Anadolu şehridir. Bu şehirde okumaya gelen öğrencilerin çoğu da yine Orta Anadolu'nun öğrencileridir. Bu öğrencilerin aylık harcamaları Kayseri ticari hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Üniversite'de 10.000 civarında öğrenci okumakta ve bu kitlenin ortalama olarak ayda ($556.000 \times 10.000 =$) 5.56 Milyar geliri, ($500.000 \times 10.000 =$) 5 Milyar tüketimi ve yarım milyardan fazla tasarrufu olan bir tüketici potansiyeli olarak görmek lazımdır.

Erkek ve kız öğrencilerinin gelirleri arasında büyük bir fark yok ancak, erkeklerin kızlara nazaran daha çok tüketimde, kızların ise erkeklere nazaran daha çok tasarrufta buldukları bu çalışmanın ortaya çıkardığı önemli bir sonuçtur.

Çalışmanın ortaya çıkardığı bir başka sonuç da, öğrencilerin gelir kaynakları ile ilgilidir. Kız öğrenciler, erkek öğrencilere nazaran daha az burs ve kredi im-

kanları bulmalarına rağmen, daha az bir gelire geçinebilmektedirler. Bu iki bulgu, kız öğrencilerin daha tutumlu ve rasyonel birer tüketici olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. M.K. Evans: **Macroeconomic Activity, Theory, Forecasting, and Control, An Econometric Approach**, Harper and Row, Publishers, N.Y., Evanston, London, 1969. s. 14.
2. E. Ertaş: **Tüketim Fonksiyonu, Ekonometrik Yaklaşım**, Uludağ Üniversitesi, İkt. İd. Bil. Fak. Dergisi, Cilt VI, Sayı: 2, Kasım 1985, ss. 137-150.
3. T. Havelmo: **Methods of Measuring The Marginal Propensity to Consume**, Journal of American Statistical Association, 42, 1947, ss. 105-122.
4. T. Yamane: **Statistics, An Introductory Analysis**, Third Edition, Aoyama Gakuin University, Tokyo, 1973, s. 401.
5. Z. Avralıoğlu: **İstatistik**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No: 14, İkinci Baskı, Ankara, 1977, s. 261.
6. M. Aytaç: **1983-1984 Yılında Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne Kayıt Yaptıran Öğrenciler Üzerinde Uygulanan Bir Anketin Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi, İkt. İd. Bil. Fak. Dergisi, Cilt VI, Sayı 1, Nisan 1985, ss. 253-285.

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

- Başkan :** Dr. Şenol ERDOĞAN
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Başkan Yardımcısı :** Doç. Dr. Burhan AYKAÇ
Gazi Üniversitesi İ.İ.İ.F. Öğretim Üyesi
- Muhasip Üye :** Kaplan YILDIZ
T.C. Ziraat Bankası Necatibey Şubesi Müdürü
- Üye :** Doç.Dr. Kadir ARICI
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :** İrfan BAYIR
Müstakil İşadamları Derneği Genel Sekreteri
- Üye :** Halil BİLİCİ
Türkiye Ziraat Mühendisleri Birliği Vakfı Genel Müdürü
- Üye :** Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ
G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Dekanı
- Üye :** Erol DOK
Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı
- Üye :** Yılmaz EDİK
Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** Prof.Dr. Celâl ER
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Ünal GÖKALP
T.C. Ziraat Bankası Gen. Müd. Malzeme ve Satınalma Müdürü
- Üye :** Doç.Dr. Ahmet ÖZÇELİK
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Kâmil ÖZDEMİR
Pankobirlik Genel Müdürü
- Üye :** Niyazi YÜKSEL
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Müşaviri
- Üye :** Hayri YÜRÜR
D.P.T Uzmanı

DENETLEME KURULU

- Başkan :** Nail TAN
Kültür Bakanlığı Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı
- Üye :** Yalçın DOĞAN
T.C. Ziraat Bankası Bireysel Bankacılık Şubesi Müdürü
- Üye :** Dr. Mustafa DOYUK
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanı

HAYSİYET DİVANI

- Başkan :** Prof. Dr. Orhan ARSLAN
G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** Cavit GÜMRÜKÇÜ
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanı
- Üye :** İsa KAYACAN
Gazeteci-Yazar

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMUNUN YAYINLARI**KDV DAHİL FİYATI**
(1994 Yılı için)

1-	1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler).....	20.000
2-	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30).....	10.000
3-	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34).....	20.000
4-	Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 36).....	20.000
5-	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38).....	10.000
6-	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40).....	15.000
7-	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41).....	20.000
8-	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler- (Yayın No. 42).....	25.000
9-	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43).....	20.000
10-	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler - (Yayın No. 44).....	23.000
11-	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45).....	15.000
12-	The Co-operative Movement In Turkey And Its Exoected Development (Yayın No. 46).....	15.000
13-	Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47).....	20.000
14-	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48).....	30.000
15-	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Millî Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49).....	30.000
16-	Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50).....	20.000
17-	Çorlu İlçesi Saymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52).....	20.000
18-	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53).....	10.000
19-	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55).....	20.000
20-	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler-(Yayın No. 57).....	30.000
21-	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 59).....	30.000
22-	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60).....	30.000
23-	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61).....	20.000
24-	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63).....	30.000
25-	"Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri-Seminer-Tebliğleri- (Yayın No. 64).....	20.000
26-	"Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatçılar Kefalet Kooperatifleri -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65).....	20.000
27-	"Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri - Semineri Tebliğleri - (Yayın No. 66).....	20.000
28-	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler- (Yayın No. 67).....	30.000
29-	XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 68).....	30.000
30-	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma - (Yayın No. 70).....	30.000
31-	Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71).....	20.000
32-	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72).....	25.000
33-	Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları-Araştırma- (Yayın No. 73).....	30.000
34-	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve Ülke Ekonomisindeki Yeni-Seminer Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı).....	25.000
35-	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu - Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 74).....	20.000
36-	"Kooperatifler ve Özelleştirme" Seminer Tebliğleri- (Yayın No. 75).....	20.000
37-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler- (Yayın No. 76).....	30.000
38-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-İngilizce/Almanca Tebliğler-(Yayın No.77).....	35.000
39-	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukukî Sorumluluğu (yayın No. 78).....	45.000
40-	Kooperatifler Mevzuatı (Açıklamalı - Örnekli - İçtihatlı) Yayın No 79.....	80.000
41-	1992 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No: 80).....	75.000
42-	XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe tebliğleri (Yayın No: 81).....	75.000
43-	XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce / Almanca tebliğleri (Yayın No: 82).....	75.000

DERGİLER	KARINCA	KARINCA KARDEŞ	KOOPERATİFÇİLİK	COOPERATION IN TÜRKİYE
Adet (TL)	20.000	Karınca'nın Eki	20.000	75.000
Adet (\$)	2	olup parasızdır.	3	6
Adet (DM)	3		3	10
Yıllık (TL)	240.000		80.000	150.000
	(12 sayı ve Karınca Kardeş)		(4 sayı)	(2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Cad. No. 38/A
06420 Kızılay/Ankara

Tei : (312) 431 61 25 - 431 61 26

Faks : (312) 434 06 46

Yayın bedeli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 30440/4.5 - ANKARA

Not: PTT ile kitap yayını isteyenlerin; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri gereklidir. (Behar kitap için PTT gideri: 4.000 TL)